

Слово про півстолітні здобутки вчителя

Видатні історики України Володимир Антонович, Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич залишили у вітчизняній науці глибокий слід не тільки завдяки своїм фундаментальним працям. Вони створили власні національні історичні школи, виховали цілу плеяду істориків. Безумовно, що таким здобутком сьогодні може похвалитися далеко не кожний, навіть і відомий, сучасний дослідник.

Серед десятків талановитих учнів академіка Івана Петровича Крип'якевича особливе місце належить відомому українському історику, доктору історичних наук, професору, академіку ВШ України Володимирі Васильовичу Грабовецькому, перу якого належить близько 1000 наукових праць: монографій, брошур, статей, рецензій, оглядів. Тільки один перелік окремих видань вченого заслуговує подиву (надзвичайно велика продуктивність пошукової роботи) і викликає гордість за українську історичну науку – «Народний герой Олекса Довбуш. Історичний нарис» (Львів, 1957. – 152 с.); «Олекса Довбуш – легендарный герой украинского народа» (Москва, 1959. – 89 с.); «Звенигород. Нариси з історії західноукраїнських міст і сіл» (Львів, 1959. – 67 с.); «Як Довбуш карав панів. Оповідання та легенди» (Київ, 1960. – 50 с.); «Народні музеї Львівщини» (Львів, 1964. – 44 с.); «Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.» (Київ, 1962. – 212 с.); «Галич» (Львів, 1959. – 70 с. Співатор П.Арсенич); «Іван Олександрович Гуржій. Бібліографічний покажчик» (Львів, 1965. – 29 с.); «Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.» (Львів, 1966. – 252 с.); «Городок. Історико-краєзнавчий нарис» (Львів, 1968. – 52 с.); «Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.» (Київ, 1972. – 192 с.); «Напис на камені. Путівник-довідник. Розповідають меморіальні дошки та обеліски Львова» (Львів, 1976. – 111 с.); «Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490–1492 років» (Львів, 1979. – 124 с.); «Каменная сказка. Скалы об Олексе Довбуше в Бубнице» (Москва, 1979. – 8 с. Соавтор Г.В.Бурнашов); «Як підготувати проведення заняття з історичного краєзнавства. Методичні поради студентам-заочникам» (Івано-Франківськ, 1980. – 26 с.); «Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис» (Львів, 1982. – 80 с.); «Надвірна. Путівник» (Ужгород, 1982. – 80 с.); «Колиска трьох братніх народів» (До 1500-річчя Києва. – Івано-Франківськ, 1988. – 34 с.); «Стежками Олекси Довбуша. Путівник» (Івано-Франківськ, 1988. – 16 с.); «Нариси історії Івано-Франківська. З найдавніших часів до початку XX століття» (Івано-Франківськ, 1989. – 101 с.); «Галицька Трійця XIII століття: Тимофій, Авдій, Митуса (До 1166-річчя Галича)» (Івано-Франківськ, 1989. – 40 с.); «Скульптурна Шевченкіана Прикарпаття. Путівник» (Івано-Франківськ, 1989. – 24 с.); «Скульптурна Франкіяна Прикарпаття. Путівник» (Івано-Франківськ, 1990. – 27 с.); «З історії некрополя України. Про могили українських гетьманів» (Івано-Франківськ, 1990. – 47 с.); «Михайло Грушевський –

видатний історик України, громадсько-політичний і державний діяч. До 125-річчя з дня народження» (Івано-Франківськ, 1991. – 42 с.); «Літопис запорізького козацтва» (Івано-Франківськ, 1992. – 26 с.); «Нариси історії Прикарпаття» (вийшло вже 6 томів, які розкривають історичні події в регіоні з найдавніших часів, – відповідно у 1992, 1993, 1993, 1994, 1994, 1995 рр.; т.I – 208 с., т.II – 210 с., т.III – 167 с., т.IV – 188 с., т.V – 174 с., т.VI. – 226 с.); «Кабінет історії України в навчальному закладі. Методичні рекомендації» (Івано-Франківськ, 1992. – 34 с. Співатор Б.Гаврилів); «Історія Печеніжина» (Коломия, 1993. – 128 с.); «Народний трибун Іван Капушак. До 125-річчя смерті» (Івано-Франківськ, 1993. – 40 с.); «Роксолана в історії» (Івано-Франківськ, 1993. – 44 с.); «Гуцульщина в історії України. Виступ на Конгресі гуцулів» (Коломия, 1993. – 30 с.); «Олекса Довбуш 1700–1745» (Львів, 1994. – 271 с.); «Хмельівка. Короткий історичний нарис» (Богородчани, 1994. – 15 с.); «3 історії кав'ярень в Європі» (Галич, 1994. – 14 с.); «Семен Височан. До 400-х роковин Богдана Хмельницького» (Івано-Франківськ, 1995. – 33 с.); «В пошуках Довбушевих скарбів. Спогади. До 250-річчя загибелі національного героя України» (Івано-Франківськ, 1996. – 46 с.); «Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку ХХ ст., ч. 1» (Івано-Франківськ, 1996); «Іван Крип'якевич – визначний історик України» (Івано-Франківськ, 1996. – 24 с.); «Нарис історії Галича» (Галич, 1997); «Історія Калуша» (Дрогобич, 1997. – 224 с.); «3 любов'ю до Кобзаря. За спогадами минулих літ» (Івано-Франківськ, 1997. – 30 с.); «Уторопи. Сторінки історії. До 630-річчя першої письмової згадки» (Івано-Франківськ, 1997. – 223 с.).

В.В.Грабовецький – співавтор фундаментальних колективних праць «Українська Радянська Енциклопедія», «Історія селянства Української РСР», «Радянська енциклопедія історії України», «Історія міст і сіл УРСР» (українське і російське видання), «История Украинской ССР в десяти томах». Праці історика друкували престижні журнали «Архіви України», «Жовтень», «Дзвін», «Український історичний журнал», «Наука і життя», «Пам'ятки України», «Наука і суспільство», «Музика», «Наша культура», «Народна творчість та етнографія» та інші. В.В.Грабовецький друкувався на сторінках пражського часопису «Дружно вперед», аргентинського «Знання», вінніпезького «Українського слова», нью-йоркських «Українських вістей», варшавських «Наша культура» і «Наше слово». Він брав участь в багатьох міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Тематика наукових пошуків В.В.Грабовецького надзвичайно різнопланова – соціально-економічне становище населення західноукраїнських земель і його антифеодальна боротьба, Олекса Довбуш і рух карпатських опришків, західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, Прикарпатська Хмельниччина, вірменські поселення в Галичині, історія Гуцульщини, історія міст і містечок Прикарпаття, розвиток культури на західноукраїнських землях, визначні постаті нашої історії та цілий ряд інших.

Із вищесказаного видно: Володимир Грабовецький вніс значний вклад у розвиток української історичної науки, який потребує детального вивчення і узагальнен-

Академік Володимир Грабовецький — визначний історик України

ня. Не викликає жодного сумніву, що будь-який дослідник історії України епохи середньовіччя, розкриваючи ті чи інші аспекти історії України доби феодалізму, не може обійтися без використання праць В.В.Грабовецького. Виходячи з цього, вивчення і аналіз наукової спадщини вченого становить значний науковий інтерес і має актуальне значення.

Необхідно констатувати, що В.В.Грабовецькому та його науковій діяльності вже присвячена значна кількість праць, навіть окремі книги. Одним із перших, хто високо оцінив тоді ще молодого вченого, був його вчитель, академік І.П.Крип'якевич: «Кожна наукова праця В.В.Грабовецького містить нові матеріали з поставленої ним теми. І цим він вносить значний вклад в українську історіографію». Відомий український історик І.Г.Шульга у передмові до однієї з праць В.В.Грабовецького чітко відмітив, що центральною проблемою наукових досліджень вченого вже понад 30 років (мова йде про 1982 р. – М.В.) стало соціально-економічне становище і класова боротьба селян Прикарпаття XV–XVIII ст.». «Копіткий пошук архівних матеріалів, – писав І.Г.Шульга, – передусім фондів гродських і земських судів Руського воеводства, ілюстрацій королівських маєтків, селянських скарг, а також друкованих джерел дали змогу В.В.Грабовецькому докладно вивчити і висвітлити історію цього краю (Гуцульщини. – М.В.) й боротьби гуцулів проти гнобителів. Він ретельно опрацював зібрані ним матеріали і створив своєрідну епопею про опришківський рух у Прикарпатті». «Професора В.В.Грабовецького, – констатує інший автор, – цілком справедливо можна назвати сучасним літописцем Прикарпаття, без публікацій якого важко і уявити сьогодні розвиток історико-краєзнавчої науки. Він неодмінно відгукується на всі найважливіші історичні події, є натхненником і організатором проведення науково-теоретичних і практичних конференцій».

Професор В.Полек цілком справедливо запропонував умовно поділити науково-педагогічну діяльність В.В.Грабовецького на два періоди – львівський і прикарпатський. Дане твердження він переконливо аргументував: «Протягом 15 років він (В.В.Грабовецький. – М.В.) працював під керівництвом акад. І.Крип'якевича, а в загальному 22 роки у відділі історії згаданого інституту (1953–1975) (тепер – Інститут Українознавства ім. І.П.Крип'якевича НАН України. – М.В.). За цей час він опрацював багато архівних фондів Львова, Києва, Москви, Вроцлава, Кракова, виявив багато нових документів і на їх основі захистив кандидатську (1956) і докторську (1968) дисертації, став відомим дослідником України... З 1975 р. починається новий період у житті і діяльності В.Грабовецького, який ми умовно називаємо прикарпатським. З цього року він почав працювати в Івано-Франківському педагогічному інституті ім. В.Стефаніка. Очолюючи кафедру історії України, він одночасно багато уваги приділяє і науковій діяльності, публікуючи наукові статті, організовуючи науково-теоретичні конференції і виставки із своїх колекцій».

Висока оцінка науковій діяльності В.В.Грабовецького дається в фундаментальних працях з історії розвитку історичної науки в Україні, бібліографічних покажчиків. Окремі аспекти життєвого шляху і наукової діяльності В.В.Грабовецького підніма-

ли в своїх статтях і рецензіях І.Гапусенко, М.Амчиславський, М.Івасюта, А.Данилюк, І.Чернобров, Г.Підлісний, М.Кубик, Г.Сергієнко, Б.Тимінський, П.Арсенич, В.Бурдуланюк, Ю.Угорчак, М.Сигидин, М.Кучернюк, І.Іванцев, В.Твардовський, Г.Кулиний та ін.

Особливе місце серед праць про В.В.Грабовецького посідає монографія П.Михайлини і М.Вуянко «Володимир Грабовецький – історик України», видана з нагоди 65-річчя від дня народження історика в 1993 р. Необхідно погодитися з твердженням авторів, що праці В. В. Грабовецького «відомі як на Україні, так і за її межами. Вони збагатили українську національну історіографію». В книзі наводяться цікаві й маловідомі факти з життя і різнобічної діяльності В.В.Грабовецького, розглянуто головну проблематику, яку вчений піднімав у своїх працях (історія України, архівознавство та допоміжні історичні дисципліни, історичне краєзнавство, охорона пам'яток історії та культури тощо). Автори підняли питання історичної школи професора В.В.Грабовецького. Більш детально дана проблема висвітлена в брошурі М.Вуянко. В науково-художньому плані написана книга письменника Г.Бурнашова.

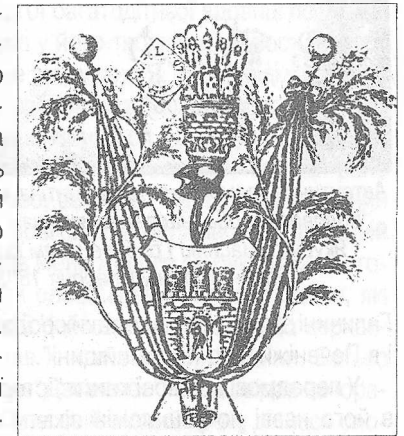
Отже, істориками і краєзнавцями вже чимало зроблено для висвітлення окремих віх в житті В.В.Грабовецького, аналізуються окремі аспекти його наукової спадщини. На жаль, цілісного наукового дослідження, в якому б давався глибокий аналіз піднятих істориком наукових проблем, поки що нема. Наше дослідження також не претендує на вичерпність, інстанцію завершеності. Воно, можливо, є скромною спробою хоча б в деякій мірі наблизитися до вирішення цього завдання. В контексті загальної мети – дослідити питання історії України в працях В. В. Грабовецького – виносяться більш конкретні завдання, зокрема: простежити головні віхи в житті й науковій діяльності В.В.Грабовецького; дослідити стан вивчення В.В.Грабовецьким соціально-економічного, політичного і культурного становища Галичини доби феодалізму; проаналізувати праці вченого з історії Галицько-Волинського князівства, антифеодальної боротьби народних мас (повстання під проводом Мухи, рух карпатських опришків, події народно-визвольної війни 1648–1654 рр. на західноукраїнських землях тощо); дати оцінку історико-біографічним нарисам В.В.Грабовецького (Роксолана, Довбуш, Височан, Грушевський, Крип'якевич, Шептицький та ін.); визначити місце Закарпаття в наукових працях В.В.Грабовецького.

З'ясування цих та деяких інших проблем дасть нам змогу краще зрозуміти історичне минуле України і в черговий раз переконатися в тому, що у вивченні нашої історичної спадщини важливе місце належить творчості відомого українського історика, академіка Володимира Васильовича Грабовецького.

Володимир Грабовецький: шлях в науку

В 50-х роках вже минулого століття він так стрімко увірвався в історичну науку, що невдовзі перетворився у одного з найавторитетніших фахівців середньовічної історії України. Олекса Довбуш і карпатське опришківство, Семен Височан і народно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, історія стародавніх Галича і Звенигорода, сторінки історії Гуцульщини та Закарпаття... Це далеко не повний перелік проблем, які досліджував і досліджує вчений, якого ще за життя назвали легендарним. Ви, безперечно, здогадалися, що мова йде про визначного українського історика, доктора історичних наук, професора, академіка Академії Наук Вищої Школи України, Заслуженого діяча науки і техніки України Володимира Васильовича Грабовецького.

Майбутній історик Володимир Грабовецький походив з древнього роду Грабовецьких – дрібних бояр періоду Галицького князівства XII – XIII ст. Ця верства галицького феодального суспільства пройшла значну еволюцію і спочатку посідала досить помітне місце в Галичині, маючи навіть свій родинний герб. Але потім скотилася до дрібної шляхти і майже нічим не відрізнялася від рядових селян, які виконували різноманітні повинності в маєтках феодалів. «За переказами мого батька Василя, — писав згодом В.Грабовецький у праці «З історії родоvodu Грабовецьких», — рід Грабовецьких походив із давніх княжих часів з невеличкого села Грабовець, що знаходиться на Богородчанщині. Від назви села пішли прізвища, як це широко було прийнято в XIV – XV ст., мого роду Грабовецьких. Якось я відвідав це село і побачив ті місця, де колись, в далекому минулому, розростався наш рід. Село із своїми полями, лісами, мальовничими урочищами справляє картину типової галицької оселі. Тут сьогодні проживають селяни із прізвищами Грабовецьких».

Старовинний герб роду Грабовецьких

Володимир Грабовецькому пощастило розшукати один унікальний архівний документ про представників деяких груп Грабовецьких у їхньому родовому гнізді – селі Грабовець. Цікаво, що на цьому документі в кольорах зображений родовий герб Грабовецьких. На геральдичному щиті внизу зображена симво-

лічна брама, за прийнятим у середньовічній геральдиці правилом. У цій фортечній брамі на сторожі – середньовічний лицар, одягнутий у бойові обладунки. По боках – справа і зліва, розміщені згорнуті прапори синього та білого кольору, які завершені стрічками, хрестами та кулями вгорі. Посередині герба зображений лицарський шолом, увінчаний короною, що символізує давніше королівське (князівське) походження. Зверху – фрагмент муру з трьома вежами, які вінчають павині пір'їни. Весь герб обрамований з обох боків по краях галуззями.

Автентична грамота на пергаменті із зображенням родового герба, надана шляхтичам Григорію, Якубу та Василю Грабовецьким галицьким губернатором 21 серпня 1803 р.

В середині XVIII ст. Грабовецькі осіли в Печеніжині, що на Коломийщині. Саме в цьому селі і побачив світ Володимир Грабовецький. Авторитетний дослідник зауважував: "Можна лише висунути припущення, що частина роду Грабовецьких через свою незможність, втративши будь-які письмові привілеї на своє українське шляхетське походження, оселилася в Печеніжині. Тут розростався цей рід вже як селянський... З того часу цей рід розселювався по всій

Галичині, але найбільше таких родин було в селі Грабовець на Богородчанщині і в Печеніжині на Коломийщині".

У передмові до своєї книги "Історія Печеніжина" В.Грабовецький писав: "Вже в його назві почуєш гомін віків. І мимоволі тебе зацікавить історія селища. Звідки взялася така назва – Печеніжин? Коли село виникло?.. Ми досить мало знаємо про цей населений пункт Прикарпаття, якому в 1993 р. виповнилося 550 років з часу першої письмової згадки. А тим часом тут з праісторичних часів жили люди, на що вказують і археологічні знахідки, і письмові джерела".

24 липня 1928 р. у сім'ї печеніжинських бідняків Василя і Гафії Грабовецьких народився син, якого батьки нарекли Володимиром, а в колі сім'ї ніжно називали "Влодком". Родина Грабовецьких мало чим відрізнялася від решти селянських сімейств Печеніжина: злидні і бідність постійно панували серед них. До цього додамо, що Володимир був сьомою дитиною в сім'ї. Він нерідко чув, як мати в розпачі говорила: "Навіщо було того сьомого?". "Моя родина, — пригадував В.Грабовецький, - була небагата. В час, коли я народився, у нас було восьмеро душ, було всього-навсього кілька мізерних клапчиків землі, або, як

тоді називали, моргів поля, розкинутих в кількох урочищах, званих “горб”, “підцигла”, “той город”, “крушена”, “пригід”. Годувати таку сім’ю майже було неможливо”.

Батько історика Василь Дмитрович Грабовецький народився 10 квітня 1885 р. в убогій багатодітній сім’ї в урочищі під Смеречиною-Дібровою. В 1898 році закінчив шестирічну початкову школу, прикладаючись до навчання “з пильністю”, після чого пішов у науку до відомого майстра – Миколи Кузьменка навчатися секретам ткацького ремесла. Один з біографів сім’ї Грабовецьких Ярослава Ткачук писала, що “виткані з великим естетичним смаком такі верети, перемітки, скатерті, хустки користувалися успіхом у селян, робили дедалі популярнішим ім’я молодого ткача Василя із Заплещі. Його вироби почали замовляти селяни не лише Печеніжина, а й сусідніх сіл – Рунгур, Молодятина, Марківки, Княждвора. Ще й досі в багатьох хатах Печеніжина вам покажуть полотняні роботи Василя Грабовецького”.

У 1909 р. Василь одружився з донькою убогої багатодітньої вдовиці по Федорові Бойку Гафії, яка стала вірною помічницею у його творчій діяльності, авторкою ряду виробів прикладного мистецтва. Уже згадувана Я.Ткачук підмічала, що різноманітними техніками вишивання Гафія Грабовецька “володіла віртуозно”.

Чомусь так є, що саме найбільшні найбільше тягнуться до знань. Таким був і Володимир, якого односельчани називали “Влодком з книгою”. Так, він рано полюбив історію і завдячує цьому, перш за все, батькові: “Мій добрий, чесний і побожний батько, простий селянин-ткач, довголітній паламар при горішній церкві Василь Грабовецький син Дмитра брав мене малого за руку і босоногого вів до Народного Дому в Коломиї слухати оповідання з історії України, які читав відомий український письменник Андрій Чайковський. Водив до церковної читальні “Скала” у Печеніжині, де я читав книги з історії України. Батько приносив додому дитячий щомісячний журнал “Дзвіночок” і розповідав вечорами про історію нашого народу, вчив нас любити свій рідний край, ділився спогадами про національно-визвольні змагання на початку ХХ століття, активним учасником яких був сам. Читаючи “Дзвіночок” та слухаючи розповіді батьків про козаків, опришків, гайдамаків та Січових Стрільців (батько був стрільцем УГА та боровся в її складі в листопадові дні під Львовом, а потім на Великій Україні), я дістав нестримний потяг до історії України”. Необхідно погодитися з твердженням біографів відомого історика, що “сім’я Василя Грабовецького зберігала українські традиції”.

До літа 1939 р. Володимир Грабовецький закінчив печеніжинську початкову “Рідну школу” і семирічку. Однак, цим хлопець не задовільнився і успішно склав іспити до класичної української гімназії в Коломиї. Розпочавши навчання при поляках, закінчував при більшовиках, які “золотого вересня” 1939 р. вступили на терени Західної України. Це був важкий період в житті українців Східної

Галичини, коли масові репресії, депортація “неблагонадійних елементів” стали звичайним явищем. Проте, перебування радянських військ на західноукраїнських землях було недовготривалим. Вже 30 червня 1941 р. Німеччина захопила Львів і Тернопіль, а 1 липня – Дрогобич і Стрий. 2 липня 1941 р. нацистські війська вступили до Станіслава. Протягом двох тижнів вони не тільки перейшли радянський кордон по річці Збруч, а й досягли, а подекуди перейшли лінію оборони Сталіна, що була приблизно за 350 кілометрів від кордону на 22 червня 1941 р. Західна Україна була окупована і на цій території почав впроваджуватися фашистський “новий порядок”. З приходом німців Володимир Грабовецький змушений був залишити навчання й повернутися в рідне село, де допомагав батькам при господарстві. “В 1942 році, - писали біографи історика, - виснаженого від голоду хлопця забрала сестра до Винників під Львовом, де в той час працювала на тютюновій фвбриці. В 1942 році сестра влаштувала брата до Малої Львівської духовної семінарії, і тут він навчався протягом 1942-1944 років...”.

Звернемося до спогадів В.В.Грабовецького про період навчання в духовній семінарії: “... Яюсь восени 1942 року до нас у бурсу, де я тоді вчився, завітав ректор Великої Богословської Академії архієпископ Йосиф Сліпий. Він побував у моїй кімнаті №25. Тоді він зробив на мене сильне враження своєю по-статтю, гарним обличчям з бородою. Він звернув увагу на те, що над моїм ліжком висить образ Гошівської Богоматері і похвалив мене за любов до Бога та погладив рукою мою голову. Пізніше він цікавився життям семінарських бурсаків, деколи обідав з нами в їдальні і благословив нас своїм хрестом.

Згодом я бачив архієпископа Сліпого в каплиці великої духовної семінарії, де він в оточенні дяконів, священників, каноників правив Архирейську службу Божу. Запамяталися тоді в цій каплиці стінні художні розписи, які, як пізніше мені сказали, були розмальовані видатним українським художником Петром Холодним, і які після руйнації каплиці совітською владою восени 1944 року були знищені. Жаль, що не запам'ятав проповіді Преосвященного Йосифа на тому Богослужінні за винятком таких слів: “Дорогі семінаристи, будьте ревними священниками, любіть свою українську Церкву, бо вона пройшла тяжку хресну дорогу, але ніколи не покидала свого народу”.

І ще одна незабутня подія хвилює мене. А було так: перед святом Андрея у 1943 році сповістили наставники, що ми підемо до палати церкви св. Юра вітати з днем ангела Митрополита Андрея Шептицького. Ми всі зраділи. Дійсно, йдучи парами, прибули до митрополичої палати в день святого Андрея увечері. Всі з нетерпінням чекали прибуття Князя Церкви, так шанованого і любимого нашою Церквою і народом. О 7 годині вечора з сусідньої кімнати в'їхав у візку Митрополит. То було незабутнє враження. Перед нами, семінаристами, з'явився справжній Патріарх і благословляв нас своєю рукою. Хор великої духов-

ної семінарії співав урочисто многая літ. Здавалось, що сам Бог витає над нами. На нас дивились обличчя з галереї портретів митрополитів Української греко-католицької Церкви минулих століть. Ми, семінаристи, по черзі підходили і приймали благословення Митрополита. А оскільки я був одягнутий в гуцульський кептар, то митрополит запитав мене з ласкавою і доброю усмішкою: "Звідки ти, гуцулику?". "З Печеніжина, коло Коломиї", – відповів я. "Славно, синку, хай тебе Господь береже", – відповів Кир Андрей.

З того часу пройшло багато десятиліть, а ці слова, сказані Митрополитом, і досі не забуваю. Запам'яталося те, з якою повагою до іменинника ставився, стоячи біля Митрополита, Архієпископ Йосиф Сліпий в супроводі каноників і нашої професури".

З приходом так званих "других совітів" Володимир Грабовецький влаштувався секретарем міського споживчого товариства. Поєднуючи навчання із працею, 1947 р. він закінчив Винниківську середню школу робітничої молоді і вступив на історичний факультет Львівського державного університету.

40-50-ті роки були надзвичайно складними в житті науковців і студентів Львова. Особливо це стосується представників суспільних наук. Наприкінці 1948 р. у Львівському університеті викладало понад 300 вчених, з яких тільки 67 були місцевими. Серед них відомі вчені Михайло Возняк і майбутній наставник В.Грабовецького Іван Петрович Крип'якевич. Представники радянської влади продовжували їх вважати "запеклими українськими буржуазними націоналістами". Органи НКВС-ГПУ встановили постійний нагляд за ними, намагалися очорнити і скомпрометувати в очах громадськості. І.П.Крип'якевичу заборонили читати курс лекцій, обмеживши його викладацьку діяльність роботою з аспірантами. Але під час перевірки з'ясувалося, що відомий історик продовжував опиратися на "схему Михайла Грушевського". Із нових архівних документів видно, що незважаючи на зміну влади в Західній Україні, І.П.Крип'якевич фактично не змінив своїх поглядів, не бажав пристосовуватись до нової системи. Доказом цього є виступ завідувача кафедри історії України В.Горбатюка на засіданні ради Львівського університету 27 вересня 1947 р. "Проф. Крип'якевича, - говорив він, - не зуміла кафедра привести до такого стану, щоб він був роззброєний і поставлений до стінки, щоб він і другі йому подібні сказали, що вони відказуються від своїх поглядів попередніх, що їх погляди неправильні і не тільки на словах, але й на ділі, в пресі". Різко нападав на відомого українського вченого Я.Галан. "Я хочу сказати взагалі про тих письменників, які стоять на протилежному боці і хитаються, - говорив він 27 липня 1947 р. на нараді активістів інтелігенції м. Львова, - не знають куди краще їм схилитися. Радянська влада повільно з ними поводить, як, наприклад з проф. Крип'якевичем... Я скажу відверто, що ні одна країна в світі так би з вами не поступила". Аналогічне заявляли представники партії і влади Д.Мануїльський та І.Грушецький.

Особливо посилювались репресії після вбивства Я.Галана. Нещасна доля не обминула і В.Грабовецького – його теж виключили з університету, звинувативши в українському буржуазному націоналізмі. Студент В.Гайворонюк заявив, що Грабовецький “начебто поділяє ідеї “мюнхенської зграї”, маючи на увазі українських емігрантів, та відвідує церкву і є сином попа. В той час в університеті на всіх факультетах проходили збори, на яких піддавали анафемі так званих українських буржуазних націоналістів. І лише коли університетські чиновники на свої запити не отримали з місця народження В.Грабовецького необхідного їм підтвердження, студента залишили в спокої. Проте в характеристиці на місце праці деканат записав, що В.Грабовецький виключався з університету.

Після закінчення історичного факультету В.Грабовецький був направлений на роботу вчителем історії в Новоскварявську середню школу Жовківського району на Львівщині, де він пропрацював до літа 1953 р. Вчителюючи, Володимир Грабовецький посилено працював, студіюючи праці Михайла Грушевського, Михайла Возняка, Івана Крип'якевича. Останній тоді очолював Інститут суспільних наук і мав світове ім'я в історичній науці. Перша зустріч з Крип'якевичем назавжди запам'яталась Володимирі Грабовецькому. Він пригадував: “... Коли секретарка сказала зайти, я спочатку захвилювався. І ось бачу відомого вченого. Іван Крип'якевич був середнього росту, з інтелігентним обличчям. Волосся густе, сиве, в окулярах. В розмові стриманий, коректний. Я завдячую долі, що звела мене з цією чудовою і щирою людиною, під керівництвом якої я працював 14 років. Не знаю чому, але з першого мого знайомства професор повірив у мої наукові сили і протягом всієї нашої спільної праці в Інституті ставився до мене надзвичайно добротню і прихильно. Хочу сказати, що благородною рисою академіка Івана Крип'якевича було те, що він ніколи не звертав уваги на посаду, знайомство, а відкрито і об'єктивно рецензував праці своїх колег, науковців, вказував на недоліки, і його слово завжди було повчальним, мудрим”. 19 вересня 1953 р. Президія львівського філіалу АН УРСР затвердила В.Грабовецького на посаду молодшого наукового співробітника відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР. З цього часу почався стрімкий шлях молодого вченого до вершин наукової слави. 1953-1975 роки - так званий “львівський період” в науковій діяльності Володимира Грабовецького.

У своїй праці про Івана Крип'якевича, присвяченій 110-й річниці з дня народження вченого, В.В.Грабовецький відзначив: “... Іван Петрович мені дуже допоміг. Саме з ним я вперше прийшов до архіву і під його наглядом прочитав актову книгу старолатинською і старопольською мовами. Він контролював мої перші виписки, а часом і виправляв їх. Професор був чудовим знавцем першоджерел з багаторічним досвідом архівної роботи. Він старанно, за особливою системою виписок, умів добирати найбільш цінні актові рукописні дані з тієї чи іншої проблеми. І.П.Крип'якевич ніколи не обмежувався матеріалами до

запланованої теми, а при нагоді фіксував все для майбутніх проблем, а тому радив спочатку виписувати заголовки і вказувати сторінки першоджерела тієї чи іншої актової книги, а потім вже уважно вчитуватися і фіксувати найбільш цікаві факти. Цим методом я користуюся протягом всієї своєї наукової діяльності. У зборі історичного матеріалу вчений був справжнім віртуозом і педантом. Він, досконало володіючи іноземними мовами, уважно перечитував складні тексти середньовічних актів гродських і земських латинською і старопольською мовами. Дослідник все підкреслював: “Не пропускати нічого найменшого з актів і фіксувати навіть те, що не по темі на час вивчення питання, але потім може знадобитися в наступних дослідженнях”.

В.Грабовецький неодноразово вказував на велику ерудицію і компетентність академіка Івана Крип'якевича: “Іван Петрович взагалі був надзвичайно пунктуальний і акуратний і як адміністратор, і як науковець. Якими б проблемами він не займався – чи то історія княжого періоду, козаччини (XV – XVIII ст.), Хмельниччини (1648 - 1654 рр.), історіографія, джерелознавство, чи допоміжні історичні дисципліни, він завжди глибоко вивчав першоджерела і з педантичною точністю умів їх науково застосувати до поставлених питань. Здається, нема такої теми з історії України періоду становлення, над якою б не працював учений. Основною його темою була історія Галицько-Волинського князівства XII – XIII століть. Але найбільше зусиль він доклав у дослідження Хмельниччини...”.

Незважаючи на велике навантаження, І.П.Крип'якевич не забував про виховання і становлення молодих науковців. “Не раз його можна було побачити в колі істориків, яким він давав поради, допомагав формулювати плани наукових праць, диктував з пам'яті бібліографію, - пригадував В.Грабовецький. – Він завжди знаходив контакт зі старшими за віком науковцями, згуртував колектив, з яким вирішував багато цікавих проблем... Одного разу, коли я зайшов до академіка, побачив порожній робочий стіл і стосик з восьми журналів. “Іване Петровичу, що з Вами?” – вихопилось у мене. Він з тяжкою напругою відповів: “Скільки тут номерів журналу, стільки місяців я хворію”. Йому було важко говорити після інсульту, тепер він більше слухав. Але потім якось сказав: “Не покидайте досліджувати історію Прикарпаття. Коли ви закінчите улюбленого Довбуша, то не шкодуйте труду і підготуйте хоч кілька узагальнюючих книг з історії цього краю, про літописні міста Коломию, Галич, Рогатин, Товмач, Калуш”. Завдання свого вчителя Володимир Грабовецький виконує, видаючи десятитомну працю “Нариси історії Прикарпаття” та тритомне дослідження “Ілюстрована історія Прикарпаття”.

Перша стаття В.Грабовецького з'явилася на сторінках винниківської газети “Радянське життя” 24 грудня 1953 р. В центрі дослідження молодого вченого був славний український гетьман Богдан Хмельницький. Протягом 1954-1956 рр. В.Грабовецький опублікував десятки статей, героями яких були першодру-

кар Іван Федоров, селянський бунтар Устим Кармелюк, проводир опришків Олекса Довбуш, славетний письменник Іван Франко. Однак, все більше і більше увагу В.Грабовецького привертала славнозвісна постать Олекси Довбуша. Одна за одною виходять його статті "Народний проводир Олекса Довбуш", "Народний герой Олекса Довбуш", "Новий документ про загибель Олекси Довбуша", "Рух карпатських опришків напередодні і в роки визвольної війни 1648-1654 рр.", "Селянський рух на Галицькому Прикарпатті в другій половині XVIII ст.". Величезний джерельний матеріал з архівів Львова, Вроцлава, Кракова і Перемишля був узагальнений істориком у книзі "Народний герой Олекса Довбуш" (1957), яку високо оцінили рецензенти (І.Матесяк, Я.Ісаєвич, Я.Мельничук, О.Єрмоленко та багато інших). В 1959 р. книга була перевидана російською мовою в Москві.

Протягом 1957 р. В.Грабовецький видрукував серію статей під рубрикою "Вивчай рідний край" на сторінках газети "Ленінська молодь". Це були змістовні історичні нариси про Нестерів, Винники, Белз, Городок, Звенигород, Золочів, Буськ, Брюховичі, Сокаль, Бібрка, Великі Мости, Яворів тощо. В 1958 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії АН УРСР В.Грабовецький успішно захистив кандидатську дисертацію на тему "Селянський рух в Галицькому Прикарпатті в другій половині XVII ст."

Починаючи з цього часу чітко викристалізувалися проблеми, над якими працюватиме вчений впродовж багатьох років – історія вірменських поселень в Галичині, рух опришків, гайдамаччина, вплив народно-визвольної війни на західноукраїнські землі тощо. В 1962 р. побачила світ монографія В.Грабовецького "Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.". Вчений взяв участь у створенні багатотомної "Української Радянської Енциклопедії", написавши до неї ряд нарисів, зокрема, "Довбуш", "Дрогобич", "Опришки", "Звенигород Галицький" та десятки інших.

Львівський період був надзвичайно плідним у науковій роботі В.Грабовецького. Крім вищезазначених праць, історик видав монографію "Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI – XIX ст." (1966), яка одержала 11 схвальних рецензій і яку відомий вчений І.Г.Шульга назвав "кращим серед наукових творів про народних месників – опришків та їхніх уславлених ватажків, котрі діяли в Карпатах у XVI - XIX ст.". Всього вчений опублікував близько 300 наукових праць. Багаторічна плідна наукова робота мала своє логічне завершення. 30 вересня 1968 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Київського університету імені Тараса Шевченка В.Грабовецький захистив докторську дисертацію на тему "Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI – XIX ст.". Додамо, що в обговоренні дисертації взяли участь десять провідних вчених України, а офіційними опонентами були член-кореспондент АН УРСР І.О.Гуржій, доктори історичних наук, професори Ф.П.Шевченко, І.Г.Шульга,

Академік Володимир Грабовецький — визначний історик України

М.І.Марченко. Неофіційними опонентами виступили професори І.І.Компанієць і Г. Я.Сергієнко.

В цей час В.Грабовецький активно займався громадською роботою, будучи членом Президії і головою секції історичних пам'яток Львівської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. За видатні успіхи в цій роботі правління названого товариства в 1975 р. нагородило В.Грабовецького нагрудним значком і медаллю "За доблесну працю". Протягом 1968-1974 рр. відомому вченому запропонували вести тележурнал "Скарби народу" Львівської студії телебачення.

Середина 70-х років – період, який пізніше історики назвуть застійним. "Ера Брежнєва – Щербицького" завдала нищівного удару по українській науці, особливо історичній. Були звільнені з роботи із заборобою друкуватися відомі вчені Михайло Брайчевський і Олена Апанович. Змушений був покинути Львів Володимир Грабовецький. Однак, науковий Львів його не забув, і з нагоди 50-річчя з дня народження професора науковці Інституту суспільних наук АН УРСР привітали В.Грабовецького: "Майже два десятиріччя Ви працювали в нашому Інституті, збагачуючи науку фундаментальними працями з історії України. Немало цікавих документів вдалося Вам врятувати від забуття. Ваші глибокі і захоплюючі дослідження завоювали заслужений авторитет серед широкого загалу читачів. Саме завдяки Вам слава про Довбуша та його легінів залунала широко в світі. Доля трудового селянства, невмирущі подвиги запорожців знайшли гідне відображення у Ваших монографіях та статтях. Ваші друзі й колеги бажають Вам міцного козацького здоров'я, чекають нових великих здобутків на ниві історичної науки. Діялося се у славному місті Львові року 1973, місяця липня, 24. Руками власними підписали цю ювілейну адресу 32 найбільш відомих вчених Інституту".

В 1975 – 1988 рр. В.Грабовецький працював професором кафедри історії СРСР і УРСР історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Поряд з цим він займав посади члена Наукової ради по дослідженню проблеми "Основні закономірності вітчизняної історії довоєнного періоду" при секції суспільних наук АН УРСР, члена бюро наукової координаційної ради з проблем "Історичне краєзнавство в Українській РСР" при відділенні історії, філософії та права АН УРСР, члена секції історичного краєзнавства республіканської наукової ради АН УРСР з проблем історичної науки, члена Президії та правління Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. В.Грабовецький є членом комітету Республіканської асоціації українознавства і членом Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові, яке відновило свою діяльність у 1990 р.

Івано-Франківський період в науковій діяльності В.Грабовецького був не менш плідний, ніж львівський. Він опублікував майже 600 наукових праць. Серед монографій і брошур вченого необхідно назвати "Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490-1492 років (З історії спільної антифеодальної боротьби селян України і Молдавії)" (1979), "Гуцульщина XIII – XIX століть. Історичний нарис" (1982), "Колиска трьох братніх народів" (1982), "Надвірна" (1982), "Сходінками історії – у майбутнє" (1987), "Стежками Олекси Довбуша" (1988), "Нариси історії Івано-Франківська" (1989), "Галицька Трійця XIII століття: Тимофій, Авдій, Митуса" (1989), "Скульптурна Шевченкіана Прикарпаття" (1989), "Скульптурна Франкіяна Прикарпаття" (1990), "З історії некрополя України (Про могили українських гетьманів)" (1990) та багато інших.

В 1992 р. В.Грабовецький видав перший том із задуманих десяти "Нарисів історії Прикарпаття". "Ця, перша частина книги, - говориться в передмові, - присвячена висвітленню історії з найдавніших часів до XV століття. В книзі автор в хронологічно-проблемному плані узагальнює на міцній джерельній основі історію краю первіснообщинного ладу, цікаво з'ясовує появу слов'янських племен, племінних союзів, життя людей в період Київської Русі IX – XI ст. Нарешті, читач може ознайомитися з економічним, політичним та культурним життям прикарпатців в час могутності Галицької держави, епох славних віток з династії Ростиславичів і Романовичів".

У 1993 р. вийшли другий і третій томи "Нарисів", в яких охоплено період XVI – XVII століть. Велика увага звернута проблемам заселення і розвитку Галицької землі, подіям народно-визвольної війни 1648-1654 рр. на Прикарпатті, соціально-економічним відносинам в краї та національно-визвольній боротьбі народних мас проти кріпацтва. Унікальні факти читач може почерпнути з розділу "Скит Манявський – перлина історії, культури і мистецтва на Прикарпатті". Четвертий том, який побачив світ у 1994 р., присвячений соціально-економічним відносинам на Прикарпатті у XVIII ст. Вагоме місце в ньому приділено історії Гуцульщини, а також простежується національно-визвольна боротьба селян Прикарпаття, рух карпатських опришків.

Того ж року В.Грабовецький видав п'ятий том, до якого ввійшла монографія "Вірменські поселення XIII – XVIII ст.". У передмові автор відзначав, що "минуле вірменських поселень на Україні, в тому числі на Прикарпатті, не лише окрема сторінка української історії, але й окремий розділ в історії вірменського народу. Воно доповнює історію двох дружніх народів, свідчить про братній їх історичний взаємозв'язок". Дослідник аргументовано висвітлює такі проблеми, як вірменські поселення на Україні в історіографії та джерелах, виникнення вірменських поселень на Україні, соціально-економічне становище вірменських поселенців на Україні, участь вірменських поселенців у торгівлі, участь вірменських поселенців у викупі бранців з бусурманської неволі, дипломатич-

них місіях Польщі та в боротьбі з татаро-турецькою агресією в Європі XV – XVII ст., адміністративно-судові функції у вірменських поселеннях Прикарпаття тощо.

У 1995 р. В.Грабовецький видав восьмий том “Нарисів”, до якого ввійшла монографія “Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст.”. Дослідник відзначав, що “у восьмому томі “Нарисів історії Прикарпаття” іде мова про тодішній стан промислових галузей Гуцульщини, соціальну структуру населення Верховини, боротьбу гуцулів за своє соціальне і національне визволення. Наведені матеріали засвідчують, що, незважаючи на важке економічне становище, гуцули розвивали свої домашні промисли, серед яких високого рівня досягло ужиткове і декоративне народне мистецтво”.

В.Грабовецький продовжує працювати над історією карпатських опришків. У 1994 р. він видав фундаментальне дослідження “Олекса Довбуш (1700-1745)”, в якому узагальнив усі свої попередні праці про відважного народного месника, а також доповнив їх новими архівними і фольклорними матеріалами. Наслідком такої плідної та ефективної роботи стала монографія, в якій детально проаналізовано рух опришків кінця XVII – першої половини XVIII ст., показано відображення руху, очолюваного О.Довбушем, у народній творчості, художній літературі, живописі, музиці та кінематографії. В цьому контексті заслуговує на увагу книга “Ой, попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький: Етногенез, поширення, варіанти” (2000), написана у співавторстві з Марією Козачок та Лесею Турянською. Автори розглядають легендарну баладу під оглядом літературознавчих, історичних та музичних студій. При цьому вперше опубліковано понад 30 поетичних варіантів балади, зібраних різними записувачами XIX – XX століть.

В.Грабовецький продовжує працювати над дослідженням соціально-економічного, політичного і культурного розвитку окремих прикарпатських міст та містечок. Протягом 1996-2003 років побачили світ його монографії “Історія Коломиї з найдавніших часів до початку XX ст.”, “Уторопи. Сторінки історії. До 630-річчя першої письмової згадки”, “Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст.”, “Грабівка. Літопис оселі над Луквою. Присвячується 440-річчю виникнення села”, “Іванівці. Літопис села над Прутом. До 485-річчя заснування”, “Долина над Дністром. Люстрована історія села”, “Історія Івано-Франківська (Станіславова) з найдавніших часів до початку XX століття”, “Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX століття. До 1100-річчя заснування града”, “Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX століття”, “Нарис історії Княгинина” та ін.

Є всі підстави стверджувати, що Володимир Васильович виконав заповіт свого вчителя Івана Крип'якевича з приводу ґрунтовного дослідження історії міст і сіл Прикарпаття. Не випадково, що його плідна робота знайшла належну оцінку. Володимир Грабовецькому рішенням міськвиконкомів восьми населе-

Обкладинки монографій В. Грабовецького
„Нариси історії Прикарпаття“, Т. IV, V, VI

них пунктів Прикарпаття присвоєно звання “Почесного громадянина” (Коломиї, Уторопів, Галича, Калуша, Печеніжина, Княгинина, Іванівців та Грабівки). Цей факт аналогів покищо не має.

Унікальною у всіх відношеннях є праця В.Грабовецького “З любов’ю до Кобзаря за спогадами минулих літ” (1997). Заслуга вченого ще й у тому, що він запропонував читачам унікальну розповідь першого директора Канівського музею-заповідника “Могила Т.Г.Шевченка” Василя Коваленка про перепоховання поета, реконструкцію його могили, організацію музею та встановлення надмогильного пам’ятника на Тарасовій горі.

Історія запорізького козацтва теж продовжує перебувати в центрі досліджень визначного вченого. Лише протягом 2000-2003 рр.

В.Грабовецький видав змістовні праці “Берестецька битва 1651 р. та історія створення пантеону і музею-заповідника “Козацькі могили”, “Битва під Батогом 1652 р. – славна сторінка в історії Хмельниччини”, “Запорізьке козацтво в історії Західної України XVI – XVIII ст.”. У передмові до останньої В.Грабовецький написав проникливі рядки: “Вже будучи важко хворим, академік Іван Петрович Крип’якевич під час однієї з наших останніх зустрічей запитав мене, чи я працюю над питанням ролі запорізького козацтва в історії Західної України, на що я дав позитивну відповідь. На похороні академіка, свого вчителя, я остаточно вирішив здійснити заповіт Івана Петровича Крип’якевича відносно цієї теми. Після довгого переконання свого академічного керівництва мені вдалося остаточно затвердити тематичну роботу по відділу історії України на тему: “Запорізьке козацтво в історії Західної України XVI – XVIII століття”.

Після її закінчення в 1969 році намагався опублікувати завершену тему в академічному видавництві “Наукова думка”. Але мої зусилля були даремними. Всюди, куди я не звертався, тодішнє академічне і партійне керівництво завжди давало такого роду відповідь: “Тема не актуальна, пахне патріархальщиною”, “Тема звернута в минуле”, “Плани видань переобтяжені на наступний рік”. Роки

і десятиріччя другої половини ХХ століття минали. Ми поринули в іншу наукову тематику з історії західноукраїнських земель. До того ж у 1975 році перейшли на педагогічну працю, і тільки рукопис цієї моєї тематичної роботи зберігся. Якось нам не пощастило опублікувати цю 30-річну працю в 1992 році, коли Україна відзначала 500-річчя виникнення українського козацтва, за винятком каталогу моєї виставки, присвяченої цій ювілейній даті. І тільки тепер, з нагоди 510-річчя виникнення Українського козацтва, видаємо цю книгу, хоч невеличким тиражем і власним коштом. Але для кращого сприйняття читачем нашої праці ми вмістили в книзі старовинні гравюри ХVI – ХVIII ст., уривки автентичних документів, деякі картини та карти і схеми”. Такий складний шлях пройшла монографія Володимира Грабовецького про запорізьке козацтво, і я завдячую долі, що саме мені Володимир Васильович довірив бути науковим рецензентом цього унікального видання.

У 2002 р. Володимир Грабовецький видав перший том фундаментальної тритомної “Ілюстрованої історії Прикарпаття”. Ідея написання цієї книги визрівала давно. Починаючи із січня 1990 р. на сторінках газети “Прикарпатська правда” під рубрикою “Гомін віків” професор В.Грабовецький почав друкувати дослідження історії Прикарпаття. Якщо не врахувати “Історію міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область” (Київ, 1971) та “Назустріч мрії” (Ужгород, 1978), матеріали в яких подавалися вибірково, то ці публікації професора стали першою узагальнюючою працею із історії краю. В 1992-1993 роках, про що вже йшлося, були опубліковані Володимиром Грабовецьким перші томи “Нарисів історії Прикарпаття”.

Автор, спираючись на літописні дані, архівні матеріали, історичну літературу, зумів представити нам першу частину задуманої ним багатотомної історії Прикарпаття. Перший том книги, присвячений висвітленню історії з найдавніших часів до середини ХVII ст. Перед допитливим читачем зринуть сторінки історії княжої бувальщини Галицької землі, життя і діяльність відомих князів Володаря, Володимирка, Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича, Данила Романовича Галицького, Льва Даниловича, Юрія Львовича та його наступників. Чи не вперше так детально подано в книзі життєписи видатних діячів культури ХIII століття, за визначенням автора, — “Галицької трійці” – премудрого книжника Тимофія, талановитого різьбяр Авдія і славетного співака Митуси. З цікавістю читаються сторінки історії розвитку писемності, освіти, архітектури в Галицькому князівстві.

Далі автор на цікавих даних джерел і літератури змальовує картину важкого випробування Прикарпаття після упадку Галицько-Волинської держави династії Романовичів в середині ХIV століття. В цей час Галицьку землю загарбали угорські феодали і заправляли нею за допомогою свого намісника Володислава Опольського. Після горезвісної Кревської унії дослідник показує, що в 1387

році Галичину захопила королівська Польща. Вона встановила свій адміністративний поділ і надала шляхті маєтки в Прикарпатському краю. Цікаво, що в книзі подані перші писемні згадки про населені пункти XIV – XVII ст., які так потрібні вчителю школи, котрий займається вивченням історії рідного краю та любителям-краєзнавцям. Вчитель, краєзнавець, допитливий турист знайде тут пояснення історико-географічної назви “Покуття”, походження найменувань деяких сіл і міст. Досить докладно подано в книзі соціально-економічну характеристику краю в XV – XVII ст., встановлення кріпосницьких порядків, які поневолили масу колись вільного селянства, міщанства, дрібних бояр. З цікавістю читаються сторінки історії літописних міст Прикарпаття Галича, Коломиї, Снятина, Тисмениці.

Зрозуміло, що автор після економічної і політичної характеристики історії краю показує опозицію поневолених мас проти панівної іноземної верхівки. Це скарги і втечі селян, які поступово переросли в грізне національно-визвольне повстання в Галицькій землі 1490-1492 років під проводом народного героя Мухи. Це питання вперше в українській історіографії було опрацьоване професором Володимиром Грабовецьким.

Багаті архівні першоджерела, виявлені Володимиром Грабовецьким у різних архівних фондах Львова, Києва, Варшави, Кракова, Вроцлава за півстоліття дали змогу автору детально і фахово дослідити історію Прикарпаття XVI – XVII століть. Читач з фундаментального першого тому монографічної праці зможе довідатися про різні проблеми історії Прикарпаття цього бурхливого літописного періоду. Це – питання заселення прикарпатського краю, соціально-економічні і правові відносини в період розвитку кріпосництва, антикріпосницька боротьба селян і міщан за своє соціальне і національне визволення. З цікавістю читаються сторінки, де іде мова про колоритний опришківський рух, перебування запорізьких козаків на Прикарпатті (1613 р.), татарські напади. Особливо цінним є висвітлення об'єктивної історії рогатинської бранки Насті Лісовської – Роксолани, яка в більшості відома з легенд. Автор на першоджерелах вперше, за відомим вченим-сходознавцем А.Кримським, розкриває невідому долю українки з Рогатина.

Відомий історик України В.Грабовецький порушує питання про стан культури на Прикарпатті в XVI – XVII століттях, де вказує на навчання прикарпатських українців у європейських університетах, діяльність у Львові Юрія Рогатинця, як члена Львівського культурно-освітнього церковного братства, походженням з Рогатина. В монографії згадано про славнозвісну Стратинську друкарню та її діяча, відомого друкаря і гравера Памво Беринду, а також і його талановитий твір “Лексикон славенороський”.

Завершує академік свою працю дослідженням Прикарпатської Хмельниччини вікопомних 1548-1654 років. Раніше вчений опублікував з цієї проблеми ряд

Академік Володимир Грабовецький — визначний історик України

глибоконаукових монографій, брошур, розвідок, в яких висвітлюється діяльність таких народних героїв з Прикарпаття, як Семен Височан та Іван Грабівський. З книги академіка видно, що це була справжня галицька козаччина, яка вже тоді свідчила про історичні витоки української державної соборності і національно-визвольних змагань, що наочно проявлялося у покаянні галицького люду та утворенні у ряді прикарпатських міст українського міського самоврядування.

Академіка В.Грабовецького цілком справедливо можна назвати сучасним літописцем Прикарпаття, без публікацій якого важко уявити сьогоднішній розвиток історико-краєзнавчої науки. Він неодмінно відгукується на всі найважливіші історичні події, став натхненником проведення проблемних науково-теоретичних та практичних конференцій. Познайомившись з першим томом "Ілюстрованої історії Прикарпаття", читач зможе поповнити свої знання з історії рідного краю, збагатитись першоджерелами нашої духовності, більш глибоко усвідомити витоки свого прабатьківського коріння, рідного порогу. Вихід першого тому тритомного видання є поки що єдиним такого роду дослідженням серед регіонів України. У 2003-2004 роках вийшли друком 2-й і 3-й томи "Ілюстрованої історії Прикарпаття".

Сьогодні В.Грабовецький очолює кафедру історії України Прикарпатського університету імені В.С.Стефаніка, продовжуючи дослідження різноманітних проблем історії України, рідного Прикарпаття. Його багаторічна наукова і культурно-громадська діяльність високо оцінені. В 1989 р. В.Грабовецького було нагороджено орденом "Пошани". Він лауреат обласних краєзнавчих премій імені Івана Вагилевича (1991) та академіка Івана Крип'якевича (1998), нагороджений медаллю на відзнаку плідної роботи на ниві охорони пам'яток історії та культури України (1992). У 1995 р. Указом Президента України В.Грабовецькому присвоєно почесне звання "Заслужений діяч науки і техніки України" за значний особистий внесок у розвиток національної освіти, впровадження сучасних форм навчання і виховання молоді. Того ж року Володимир Васильович був обраний академіком АН Вищої школи України по відділенню історії, філософії та права і затверджений загальними зборами Академії Наук Вищої школи України 30 листопада 1995 р. У 1997 р. вченого нагороджено почесним знаком Міністерства освіти України "Відмінник освіти України".

"Одним із достойників наукового, культурно-освітнього життя Івано-Франківська, — відзначав декан історичного факультету Прикарпатського університету імені В.С.Стефаніка, доктор історичних наук, доктор філософії, професор Микола Кугутяк, — є завідувач кафедри історії України, талановитий учень академіка Івана Крип'якевича Володимир Грабовецький. Іншого подібного професора в природі просто не існує. Немає і все. Як немає, мабуть, у вітчизняній історії найпоетаємніших закутків, куди б він не заглянув, навіть у такі найвіддаленіші специфічні, як археологія, сфрагістика, генеалогія, геральдика. Не як

метелик-одноденка, примагнічений кон'юнктурним світлом, а із солідним ван-тажем історичних аргументів". До цих слів важко ще що-небудь додати.

Виступ В. Грабовецького на відкритті першого в Україні пам'ятника Михайлові Грушевському. Коломия, 1992 р.

I. Сторінки історії Прикарпаття в працях Володимира Грабовецького

Проблеми історії Прикарпаття, безумовно, займають центральне місце в науковій спадщині В.В.Грабовецького, що дало право читачам вважати його «літописцем Прикарпатської землі». Найповніше історія Прикарпаття відображена ним у фундаментальному дослідженні В.В.Грабовецького «Нариси історії Прикарпаття», шість томів яких вже побачили світ (1992–1995 рр.).

З середини XII ст., а точніше зі смертю Ярослава Мудрого, Київська Русь розпалася на 15 удільних князівств, п'ять з яких – Київське, Переяславське, Володимир-Волинське і Галицьке знаходились в межах сучасної України. «Умираючий великий київський князь Ярослав Мудрий, – писав В.В.Грабовецький, – всі прикарпатські землі передав внукові Ростиславу, що був сином Володимира. Останній був сином Ярослава Мудрого, але помер ще за життя свого батька. Так почалася династія Ростиславичів, яка правила Галицькою землею до кінця XII століття». Ростиславичі, на думку В.В.Грабовецького, боротьбу за прикарпатські землі вели на два фронти: як проти своїх східних князівств, так і проти угорських і польських феодалів, які загрожували агресією. В результаті польські пани змушені були покинути прикарпатську територію. Однак, це сталося тільки після з'їзду князів в Любечі, на якому були також присутні Ростиславичі. Згідно з рішенням з'їзду, за Ростиславичами остаточно закріпилися Перемишль і Тернопіль. Незважаючи на миролюбні задуми учасників з'їзду в Любечі, міжусобиці не припинялися. Становище погіршувалося ще й тим, що міжнародне становище було надзвичайно суперечливим.

У 1126 р. помирає Ростислав і Володимирко об'єднує два уділи: Звенигород і Перемишль в одне Галицьке князівство з столицею в Галичі. Чому саме це місто стало столицею? Де і коли виник Галич? В.В.Грабовецький вже багато років досліджує цю проблему, є автором цілого ряду праць з історії Галича. Назвемо тільки деякі: «Галич» (1964), «Як і коли виник Галич» // Комс. прапор. – 1982. – 18 березня; «Хто заснував Галич» // Комс. прапор. – 1982. – 3 червня; «Коли виник Галич» // Прикарпатська правда. – 1988. – 27 січня; «Володимирко – об'єднувач Галицької землі. Сторінки історії Прикарпаття» // Прикарпатська правда. – 1990. – 1 квітня та ряд інших.

Точно відповісти на питання коли виник Галич важко, бо істориками наводяться різні дати – 1096, 1113, 1141. Звичайно, що мова йде про першу літописну згадку, а не про виникнення поселення Галича. В.В.Грабовецький, який вважається найбільш компетентним фахівцем з даної проблеми, констатував,

Книги В. Грабовецького з історії Галицько-Волинського князівства XII-XIII ст.

оборонятися... Не укріплена природою залишалась лише четверта сторона – південна, звернута до Карпат і Угорщини».

В.В.Грабовецький детально зупинився на походженні назви Галич, розглянув проблему місця розташування міста. На основі численних археологічних знахідок, літописних джерел, свідчень істориків довів, що «старовинний Галич був розташований на крилоській горі (територія нинішнього села Крилос) і біля півніжжя її (хутори Підгороддя і Четвертаків)».

Детальне ознайомлення з джерелами дало підставу В.В.Грабовецькому зробити висновок, що «серед південно-західних князівств X-XIII століть Галицька земля, серцевиною якої було наше Прикарпаття, було сильним в економічному розвитку регіоном, про який так багато написано в літописах».

Перед нами відкривається своєрідна панорама прикарпатського літописання, життєписи найвидатніших правителів краю. Історик яскраво описав правління Володимирка – об'єднувача Галицької землі, який «виявився здібним державним діячем і полководцем». «Князем мудрим і красномовним» був Ярослав Осмомисл, під час правління якого Галицька земля стала особливо могутньою. Необхідно погодитися з дослідником в тому, що «за своє 34-річне правління Ярослав Осмомисл зумів піднести високо політичний престиж Галицького князівства, про яке широко заговорили по всій Русі і по всіх країнах Європи. За його мудру політику автор Київського літопису назвав його вперше Осмомислом». Діяльність могутнього князя високо оцінив автор «Слова о полку Ігоревім». Після смерті Ярослава підступні галицькі бояри почали заколот в Галичі. Ско-

що галицьке поселення – городище – знали вже в IX столітті. Ця відомість знаходиться у нотаря угорського короля Бели. Не випадково, що саме Галич став столицею Володимирка, адже він «лежав на перехресті торгових шляхів, що проходили з північного заходу, з Польщі і Німеччини, вздовж Дністра на південь, через схід до Чорного моря та з півночі, з Волині, на південь, через Карпати на Угорщину та до Середземного моря... Крім того, Галич на підгірській горбині серед рік міг добре

риставшись чварами в Галицькій землі, угорський король Бела посадив на князівський престол в Галичі свого сина Андрія. Почався період іноземної окупації, що, звичайно, «викликало незадоволення серед населення».

Із смертю Володимира Ярославича в 1198 р. закінчилося панування в Галицькому князівстві династії Ростиславовичів і на політичну арену виходить один з найсильніших діячів на всій тодішній Русі володимирський князь Роман Мстиславич, який ще 10 років перед тим намагався оволодіти Галичем. Його прихід до влади прискорила підтримка з боку галицьких бояр. В.В.Грабовецький високо оцінив державницькі якості цього князя, який зумів приборкати бояр, утихомирити київського князя Рюрика Ростиславича, організував успішні антиполовецькі походи, підняв престиж своєї держави в Європі. Та, все-таки, найголовнішим здобутком під час його правління, стало об'єднання в 1199 р. в одну велику державу Галицької і Волинської Земель.

«Сей же король Данило був князем добрим і хоробрим і мудрим» – таку назву має окремий розділ першого тому «Нарисів історії Прикарпаття» В.В.Грабовецького. Зрозуміло, що мова йде про славнозвісного галицько-волинського князя Данила Романовича Галицького. Прослідкувавши життєвий шлях і державотворчу діяльність великого князя, В.В.Грабовецький влучно підмітив, що «у своїй антиординській політиці Данило робив спроби з одного боку втягнути в цю боротьбу західноєвропейські держави, з другого – внутрішньо підготувитись до двобою. Він спочатку сподівався на допомогу папи. Останній робив спроби на Ліонському соборі в 1241 році закликати західних правителів на цей хрестовий похід проти ординців. З цією метою папа Інокентій IV прислав королівську корону, якою пропонувався Данило на короля 1253 року в Дорогичині. Але ці походи не здійснилися, і Данило вирішив своїми силами захищати себе». Як відомо, і це йому здійснити

ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ
ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ
ПРИКАРПАТТЯ У «СЛОВІ О ПОЛКУ
ІГОРЕВІМ»

Обкладинка книги В. Грабовецького про поему «Ілюстрована історія Прикарпаття у „Слові о полку Ігоревім“»

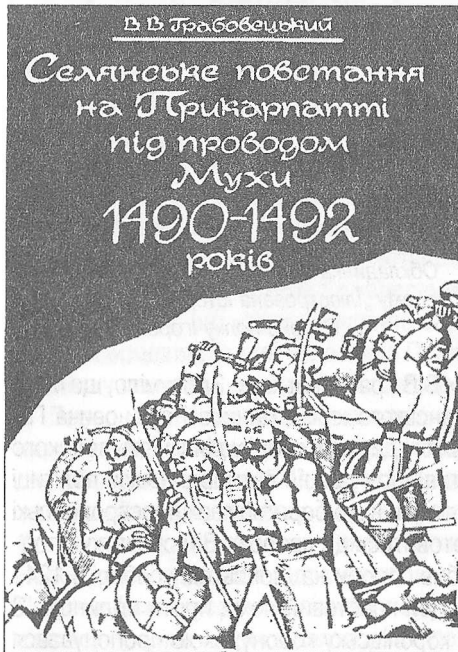
не вдалося. Аналогічної точки зору притримувалися вітчизняні (І. Крип'якевич, М. Котляр) і зарубіжні (Дж. Феннел) історики.

В.В.Грабовецький – автор нарисів про нащадків Данила – князів Лева і Юрія. Перший, як відомо, приєднав до своєї держави на деякий час південну частину закарпатських земель, а Юрій об'єднав під своїм правлінням усі Галицько-Волинські землі. І що найголовніше, вважає В.В.Грабовецький, «домігся у константинопольського монарха права на утвердження окремої галицької митрополії».

Володимир Грабовецький – чудовий знавець культури Галицької землі XII–XIII ст. У багатьох своїх працях з даної проблематики вчений зробив правомірний і документально доведений висновок, що «у Галицькій землі у XII–XIII століттях високого рівня досягла культура». Історик написав змістовну працю «Галицька трійця XIII ст.: Тимофій, Авдій, Митуса» про трьох видатних галицьких діячів культури того часу. «Відтоді, коли жили і творили видатні діячі галицької культури Тимофій, Авдій і Митуса, – відзначив В.В.Грабовецький, – минуло понад 700 років. У плінні часу не дійшли до нас їх літературно-мистецькі

твори. Тільки літописні стислі згадки про мудрого книжника, умілого майстра скульптурного різьблення каменя і славетного співака свідчать про їх високе мистецтво». Необхідно погодитися з твердженням вченого, що друга половина XIV століття була надзвичайно складною в житті Прикарпатського краю. Однак «в народі ще жили сильні традиції княжої доби, що проявлялися у фольклорі, побуті, народних традиціях. Все це оспівувалося співцями-боянами на лірах, гусях і нагадувало славу бувальщину в легендах і піснях».

В.В.Грабовецький скрупульозно дослідив соціально-економічне, політичне і правове становище Галицької землі в XV ст. у складі панської Польщі. Соціальне і національне гноблення привело до сильного вибуху незадоволення народних мас, яким було селянське повстан-

Обкладинка монографії В. Грабовецького про визвольну війну проти польської шляхти під проводом М. Мухи 1490-1492 рр.

ня 1490–1492 рр. на Прикарпатті під проводом Мухи. Цій події В.В.Грабовецький присвятив спеціальне монографічне дослідження «Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490–1492 років (З історії спільної антифеодальної боротьби селян України і Молдавії)». Історик глибоко проаналізував причини, які привели до повстання, зупинився на характеристиці різних форм боротьби, які прискорили початок повстання, а фактично, справжньої селянської війни. В.В.Грабовецький першим у вітчизняній історіографії розкрив цю проблему, довівши, що повстання під проводом Мухи «набрало широкого антифеодального, народно-визвольного характеру, охопило Галицьке Прикарпаття, Поділля, Буковину і Молдавію... Повстання... за своїм розмахом і характером було першим великим збройним повстанням на Україні в період зміцнення феодально-кріпосницьких відносин. Воно сприяло сової боротьби селян на Україні в XVI–XVII ст.». В.В.Грабовецький зробив важливий висновок, що селянське повстання під проводом Мухи «було складовою частиною антифеодального руху в тодішній Європі».

II. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства в XVI–XIX ст.

Однією з основних форм антикріпосницької боротьби селян західноукраїнських земель було опришківство, яке зародилося в умовах Галицького Прикарпаття. Вперше назва «опришок» зустрічається в документі, датованому 1529 р., тобто на початку XVI ст. Однак, В.В.Грабовецький вважає, що не виключена поява терміна «опришок» ще в XV ст. Історики по-різному пояснювали цей термін. Більш правдоподібним є твердження В.В.Грабовецького, який вважає, що «опришок» – це змінене латинське «опресор» (пригнічувач, напасник). Мається на увазі пригнічувач панів, шляхти. Збіднілі селяни, не стерпівши гніту феодалів, тікали в такі місця, де їх ніхто із можновладців не міг зловити.

У XVI ст. рух опришків поширився на Галицькому Прикарпатті та Поділлі. В середині століття центром розгортання його стало Покуття (переважно Гуцульщина), Сяноцька і Перемишльська землі, в тому числі і Лемківщина. Особливо активно діяли опришківські загони на пограниччі Польщі та Молдавії, їм надавали допомогу буковинські опришки. Справа дійшла до того, що «польський і молдавський уряди вирішили відновити діяльність спільної молдаво-польської комісії у складі найбільших феодалів з обох сторін, яка мала... покласти край виступам опришків як на польському, так і на молдавському боці». У працях В.В.Грабовецького детально описано діяльність опришківських загонів в коло-

мийському повіті, в околицях Дорогойова і Сучави. З гуцульськими опришками підтримували зв'язки видатні ватажки народних рухів на Прикарпатті, в тому числі й Гнат та Семен Височани. Рух опришків став настільки масовим, писав В.В.Грабовецький, що «королівські універсали і мандати, спрямовані проти опришків, з'являлися майже щороку, але вони не давали бажаних результатів. Рух опришків зростає разом з погіршенням соціально-економічного становища». Найбільшого розмаху опришківський рух набув у першій половині XVIII ст., коли його очолив Олекса Довбуш. Крім численних статей, В.В.Грабовецький присвятив національному герою України кілька книг – «Народний герой Олекса Довбуш», «Стежками Олекси Довбуша», «Олекса Довбуш (1700–1745)» та ряд інших.

...Олекса Довбуш народився 1700 р. в сім'ї бідного селянина в с.Печеніжин Коломийського повіту Руського воєводства. Не витримавши важкого гніту, Олекса з братом Іваном вступили в загін опришків. Невдовзі він став їх знаменитим проводирем. Довбуш відомий своїми безстрашними діями далеко за межами Прикарпаття. Невипадково, що про це співалося навіть у піснях, які складає народ:

Олекса Довбуш.

Портрет невідомого художника. XVIII ст.

Чорногора ся всміхнула,
мов не тота стала.
Про Довбуша Верховина
ціла заспівала.

Опришківські загони були нечисленими – від 5 до 45 чоловік. Завдяки цьому вони могли швидко переховуватись, маневрувати, здобувати собі харчі, несподівано зникати на очах ворога, що їх переслідував. Вперше про Довбуша стає відомо в 1738 р. В.В.Грабовецький віднайшов документ, в якому констатується: «Декрет старших земських у справі інтересу Солотвина. Між опришками в 1738 (році) знаходяться Дранки – два брати з Дори Микулі, Довбуші – два брати з Рунгур, Смикайло і Семак Ігнатюк – з Порогів. Брат Семаків служить у Шрубаків».

Однак, безсумнівно, діяльність Довбуша почалася значно раніше. У 1738–1739 рр. Олекса Довбуш розгортає діяльність навколо Печеніжинського ключа, а згодом і всього Яблунівського староства. «Вже тоді-таки, – писав В.В.Грабовецький, – у рідному с.Печеніжині Довбуш потривожив шляхту. В липні 1739 р.

селянин Твердюк свідчив перед Станіславським судом, що Довбуш після того, як «починали рух в Печеніжині, не показується до родинного села, бо їх наказано ловити».

В.В.Грабовецький, використавши численні спогади сучасників, яскраво описав О.Довбуша. Він «був високий, плечистий, темноволосий, краснолиций, рухливий, мав усмінене обличчя, проникливе око, дзвінкий голос. На ньому була шапка з лавиним пір'ям, мазана сорочка, широкий пояс, за ним – два пістолі, порохівниця, капшук на тютюн, торба, на плечі кріс. Довбуш носив червоні штани і був взутий у постоли». «Довбуш був надзвичайно скромною людиною. «При пораненому не знайшли жодних прикрас, на ньому була лише порохівниця з бляхою, позолочена каривана, талісман, два медальйони і пляшечка, в якій було миро та святі дари, грудка срібла, дві срібні голки, хрест руський, різьблений, 9 зерен пшениці у вузлику, пір'я різних птахів. Все це було в шкіряній мошонці».

О.Довбуш користувався величезною підтримкою населення. Його підтримували тому, що «відібране у панів добро Довбуш роздавав убогим кріпакам». Ватажок не випадково орієнтувався на бідніше населення. Люди, позбавлені будь-яких засобів до існування, ставали найстійкішими бійцями, могли переносити всілякі незгоди й труднощі». В.В.Грабовецький детально описав походи Довбуша та боротьбу польсько-шляхетських військ з опришками. Однак, не дивлячись на найрізноманітніші заходи шляхти, піднятий Довбушем рух опришків не згасав. Центральний уряд, дуже слабкий на ту пору, не міг подати шляхті допомоги. Заважали також міжусобиці в середовищі польських феодалів і Довбуш їх вміло використовував.

Дії Довбуша, який вбивав панів, розорвав їх садиби, страшно лякали феодалів. Останні, в свою чергу, намагалися з допомогою найбрудніших методів позбутися славного опришка. Шляхта обіцяла щедрю винагороду тому, хто

Обкладинки монографій В. Грабовецького про карпатське опришківство і Олексу Довбуша (1957, 1962, 1966, 1994)

спіймає або вб'є Довбуша. Олексі стало відомо про те, що житель Космача Стефан Дзвінчук взявся вбити його. Разом з товаришами Орфенюком і Бойчуком Довбуш вирішив покарати зрадника і ворожого прислужника. Однак ввечері 23 серпня 1745 р. Дзвінчук смертельно поранив славного лицаря. Наступного дня Довбуш помер. Звістка про підступну і несподівану смерть народного героя розійшлася по Західній Україні. Звісно, шляхта поширювала цю звістку, щоб порадувати перелякане панство, з яким не встиг розправитися Довбуш.

В.В.Грабовецький у відділі рукописів ЛНБ АН України відшукав привілей коронної княжни Теофілії Яблоновської, виданий Стефану Дзвінчуку, в якому вказувалось: «...Повідомляю всіх, кому це треба знати, а особливо милостивих панів комісарів і губернаторів того Яблонівського ключа на тепер і майбутнє. Підданий мій з села Космача Стефан Дзвінчук зніс і спровадив з цього світу Олексу Довбуша – проводиря всіх неспокоїв і розрухів, смока, вихованого у запрутських горах, який нищив маєтки і життя покутської шляхти. За це хай буде Богу честь і нескінченна хвала Дзвінчукові, що зняв постійну небезпеку серед покутського краю та повернув йому бажаний спокій. Тому мого підданого Стефана Дзвінчука нагороджую за цей доказ вірності і зичливості. Заохочуючи й інших до цих похвальних справ, звільняю його до смерті від усіх, як двірських, так і громадських данин і податків, чиншів і інших будь-яких повинностей. На це дозволив теперішній посесор Яблонова його величність пан прокурор коронний. Це право для ліпшої віри при звичайній печатці підписую власною рукою».

Однак, опришківський рух не припинився. Протягом десяти років (1744–1754) антикріпосницьку діяльність вів Василь Баюрак. Його напади на Косів, села Коломийського повіту, поява на Буковині і Закарпатті, перелякали шляхту. Однак, його життя теж закінчилося трагічно. «В Ясеніві, – відзначав В.В.Грабовецький, – його було підступно спіймано і видано шляхті. З 20 по 24 квітня 1754 р. проходив судовий процес над Баюраком у станіславській фортеці, його піддано тортурам, а потім засуджено на жорстоку смерть».

Після Баюрака рух опришків продовжив Іван Бойчук. Він організував ряд успішних походів на міста Болехів, Яблунів, Долину, Косів, Пістинь, Баню, Рунгури тощо. Гірське село Ясенів стало головною стоянкою його загону. Влітку 1759 р. Бойчук переходить з Покуття на Україну, в Запорізьку Січ. Не припинявся рух опришків наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Тільки наприкінці XIX ст. було придушено останнє вогнище опришків. «Так закінчилася героїчна епопея гуцульських опришків, – підсумував В.В.Грабовецький, – які вписали славу сторінку в літопис класової боротьби селян на Україні в XVI–XIX ст.».

В Івано-Франківську відкрито історико-меморіальний музей національного героя України Олексі Довбуша. Експозиція музею побудована на матеріалах з приватної колекції невтомного дослідника антифеодального руху на Прикарзі їх

Академік Володимир Грабовецький — визначний історик України

патті академіка В.В.Грабовецького. Експозиція музею складається з документів, літературних творів про Довбуша, творів живопису, графіки, скульптури, різноманітних медалей, музичних творів, кінематографії тощо. Один з найцінніших експонатів – рукопис літературного сценарію Любомира Дмитерка і Віктора Іванова до кінофільму «Олекса Довбуш». Стрічка, відзнята за сценарієм у 1959 році, широко демонструвалася не лише в Україні, а й далеко за її межами: в Румунії, Чехословаччині, Німеччині, Франції, Англії, Канаді, США, Бразилії, Австралії і, звичайно, в усіх колишніх союзних республіках. Глядачі можуть ознайомитись із окремими кольоровими кінокадрами з фільму, а також фотографіями, зробленими на знімальних майданчиках під час роботи над кінокартиною. Тут же вміщено рекламну афішу до фільму художника В.Мигулька. До речі, науковим консультантом кінострічки був В.В.Грабовецький.

Безперечно, зацікавленість у відвідувачів викличе топір Олекси Довбуша, який за вагомими науковими аргументами професора Володимира Грабовецького (про що він писав у пресі) мав належати безпосередньо самому герою. Цю цінну реліквію понад два століття свято зберігали космачани – нащадки свідків загибелі Олекси. В.В.Грабовецький писав у своїх спогадах про пошуки довбушевого топора: «1957 р. в Космачі я побував на місці, де стояла хата Степана Дзвінчука, і розмовляв про Олексу з багатьма старими гуцулами. Найбільше почерпнув від старожила, любителя Довбушевої бувальщини Василя Васильовича Баб'яка. Від нього й почув, що топір ватага зберігається в одного старого гуцула на присілку Клифа... Я вирішив ще раз, уже вкотре, завітати у Космач.

Випала нагода для цього у 1959 р. під час зйомок історичного кінофільму «Олекса Довбуш», науковим консультантом якого мені довелося бути. Знову повів розмову про Довбушевий топір з місцевим краєзнавцем В.В.Баб'яком. Тоді ми з ним і завітали до гуцульської гражди на присілку Клифа. Її господар почав розповідати про ватага, його подвиги, побут, любов до Дзвінки. Я запитав: «Чи правда, дедю, що у вас зберігається топір, який належав Довбушеві?». «Йо, – відповів, – істинна правда». Він пішов до комори і виніс топір з тією любов'ю, як тільки вміє гуцул, поцілував у лезо і передав мені для ознайомлення. Уважно оглянувши топірець, я переконався, що металева сокирка давня, можливо з XVII ст., а топорище, певно, пізнішого періоду.

Тим часом гуцул-газда, власник тієї пам'ятки, говорив: «О, то дуже файно, що ми маємо справжній топір нашого Довбуша!.. А було так. Коли Олексу поранив скурвий син Степан Дзвінчук, то опришки, хоч був уже пізній вечір, понесли свого ватага до лісу за Космач і залишили там в кущах ще живого. Вночі, як розказував мені наш неньо, якась молодиця забрала топірець і заховала в одного гуцула, не знаю, як він називався. А той передав його моєму прадіду, він далі – дідові, дід – батькові, а батько – мені. І бисте знали, дедю, мій тато,

коли мав умирати, то наказував, щоб я цю Довбушеву зброю часом не загубив. Так і лежить у мене топір здавна, я його ховаю на поді». На прохання В.В.Грабовецького передати топір на зберігання до майбутнього музею, старий гуцул відповів: «Ей, красний легінику, ця Довбушева річ не продається». – «Потім я часто навідувався до того ґазди, – пригадував В.В.Грабовецький, – ще і ще раз оглядав топір, милувався ним, радіючи серцем, що він таки зберігся. І лише серпневого вечора 1970 р., в 225-ту річницю з дня загибелі Олекси Довбуша, завдяки вмовлянням Василя Васильовича Баб'яка, старий гуцул передав мені унікальну пам'ятку. Згодом спеціалісти, провівши дослідження металу, з якого було виготовлено топір, підтвердили, що ця за часом своєї появи знахідка відноситься до XVIII ст.».

Про багаторічну діяльність В.В.Грабовецького в дослідженні життя і діяльності Олекси Довбуша доктор історії та філософії Микола Кугутяк писав так: «Понад чотири десятиліття досліджує історію життя й антикріпосницької діяльності Олекси Довбуша професор Володимир Грабовецький. На основі виявлених ним 70 нових документів, вчений опублікував понад 100 історичних праць про героя. Крім цього, дослідник протягом 45 років зібрав понад 1000 експонатів з історико-літературно-мистецької спадщини про Олексу Довбуша».

Делегація Чагрівської СШ, яка відвідала виставку В.В.Грабовецького у 1988 р., так писала в книзі відгуків: «Дорогий Володимире Васильовичу! Земний уклін Вам, професоре Грабовецький, за ту скарбницю духовної культури, яка розкривається в експонатах цієї прекрасної Довбушіани, зібраної Вами протягом 40 років. Це мало сказати виставка, це цілий історико-меморіальний музей Олекси Довбуша...».

III. Запорізькі козаки, Богдан Хмельницький і народно-визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.

Про запорізьке козацтво і Богдана Хмельницького вийшла велика історична література. Фундаментальні праці про славного запорізького гетьмана написали Володимир Антонович, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич, Володимир Голобуцький, Валерій Смолій, Валерій Степанков... Вже понад сорок років історію запорізького козацтва і народно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького досліджує В.В.Грабовецький. Перу вченого належить близько 50 праць з даної проблематики.

Академік Володимир Грабовецький — визначний історик України

Символічно, що перша стаття в науковій біографії В.В.Грабовецького була присвячена українському гетьману. В 1953 р. вчений опублікував на шпальтах газети «Радянське життя» (Винники) працю «Там, де проходив Богдан Хмельницький». За нею послідували одна за одною статті «Богдан Хмельницький під Львовом», «Документи Богдана Хмельницького», «Участь народних мас західноукраїнських земель у визвольній війні українського народу 1648–1654 рр.», «Західноукраїнські землі за часів Хмельниччини», «З історії селянсько-міщанських збройних виступів у Галичині в період визвольної війни українського народу (1648)», «День перший і останній» та ряд інших. У 1990 р. В.В.Грабовецький опублікував фундаментальну працю «Згадаймо праведних гетьманів», в якому описав діяльність запорізьких гетьманів Івана Підкови, Якова Шаха, Самійла Кішки, Северина Наливайка, Григорія Лободи, Якова Бородавки, Петра Сагайдачного, Оліфера Голуба, Григорія Чорного, Тараса Трясила, Івана Судими, Павла Павлюка... і, звичайно, Богдана Хмельницького.

В центрі наукових студій В.В.Грабовецького знаходиться проблема впливу народно-визвольної війни на західноукраїнські землі. Починаючи з 1991 р. вчений опублікував серію історичних нарисів на сторінках газети «Прикарпатська правда»: «Відлуння чигиринських дзвонів на Прикарпатті», «Походи визвольних військ Богдана Хмельницького в Галицьку землю», «Передмова до твору визначного історика України Михайла Грушевського «Хмельницький і Хмельниччина» та ін. В.В.Грабовецький одним із перших написав праці про соратників Богдана Хмельницького в боротьбі проти панської Польщі. У 1989 р. він опублікував статтю «Легендарний герой» про козацького полковника Івана Богуна, а наступного року дослідження «Визвольні походи Максима Кривоноса влітку 1648 року на Поділля в «Записках» Мартина Голінського». Та найбільше праць В.В.Грабовецький присвятив легендарному козацькому ватажку, соратнику Хмельницького, Семену Височану. Уже в 1969 р. на сторінках «Радянської енциклопедії історії України» (т.1) з'являється біографічний нарис «Височан Семен (Сень) Гнатович». Ця стаття відомого українського дослідника була також опублікована в «Українській Радянській Ен-

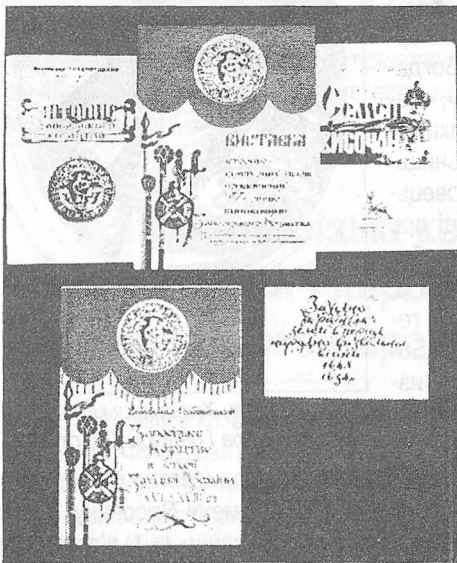
*Богдан Хмельницький.
Гравюра Гондіуса XVII ст.*

циклопедії» (1978, т.2). Велика увага діяльності С.Височана приділена В.В.Грабовецьким у його монографії «Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис».

В 1995 р. В.В.Грабовецький видав змістовну працю «Семен Височан», в якій висвітлив полководницьку діяльність свого героя на Покутті, Тлумаччині й Обертинщині, Заболотівщині. Дослідник аргументовано довів, що повстання, очолюване Семеном Височаном, зробило великий вплив на Гуцульщину. «Вперше про Ігната Височана (батька Семена) – пише В.В.Грабовецький, – згадується в міських галицьких актах у 1609 р... Батько Семена, родом із наддністрянського села Вікторова, що було в складі Галицького староства і, безсумнівно, походив із селянського середовища. На це вказують тогочасні повідомлення...». Про час народження і дитинство Семена Височана майже нічого не відомо. Вперше про нього в 1626 р. в одній із скарг згадують шляхтичі Сулятицькі і Боднарівські. «Семен, – писав В.В.Грабовецький, – ріс в умовах постійної боротьби з шляхтою і татарами, набирав військового досвіду і практики, що відіграло немаловажну роль у його майбутній діяльності. В наступних роках звістки про Ігната Височана зникають, а Семен з початком визвольної війни 1648 р. очолює народний рух на Галицькій землі».

Історик аргументовано довів, що «в кінці 1648 р. під владою Семена Височана перебувала більша частина Галицької землі, особливо південна, що в основному охоплювала територію Коломийського повіту, або Покуття.

Виняток становили міста Галич, Коломия, Солотвина, де зібрались великі шляхетські загони й чужоземне міщанство, яке управляло цими містами і всіляко підтримувало шляхетський уряд». В.В.Грабовецький намагався визначити кількісний склад армії С.Височана. Він відзначав: «Народний рух набрав дійсно великого розмаху. За даними сучасників, армія Височана нараховувала 15 тисяч чоловік. Такої великої ударної сили, об'єднаної під одним керівництвом, не було в цей час у всій Західній Україні, навіть на Поділлі. Якщо в селянському русі на Галицькому Прикарпатті в період найбільшого піднесення восени 1648 р. взяла участь близько 30

Обкладинки книг В. Грабовецького з історії Запорізького козацтва та Хмельниччини (1972, 1992, 1994, 2003)

Академік Володимир Грабовецький — визначний історик України

тисяч чоловік, то половина з них припадає на армію Височана». Отже, неможливо не погодитися з твердженням вченого, що «цей факт свідчить про особливо великі військові й організаторські здібності Семена Височана, якого навіть тогочасна шляхта назвала «найпершим вождем».

У 1972 р. видавництво «Наукова думка» видало книгу В.В.Грабовецького «Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.», яка одержала схвальну оцінку з боку провідних вчених України. На думку вченого, народно-визвольна війна «підняла на класову боротьбу проти польсько-шляхетського гніту широкі маси поневоленого українського народу. Під козацькими прапорами збиралося все, що було вкрай пригнічене, поневолене шляхтичем, магнатом. Народ йшов у бій і перемагав класового ворога-гнобителя». На глибоке переконання історика, перемоги Хмельницького під Жовтими Водами, Корсунем і Пиливцями весною 1648 р. «завдавали смертельного удару Речі Посполитій, підірвавши її могутність в Європі, дезорганізували шляхетські війська, польський уряд і примусили його шукати шляхів до примирення із закордонським військом».

На основі великої кількості джерельних матеріалів, які вчений до наукового обігу ввів вперше, було доведено, що визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького зробила великий вплив на піднесення опришківського руху в Галичині та Закарпатті. Так, в 1648 р. відбулися два значні напади опришків у Сяноцькій землі. «Перший стався «нічним способом» на Новотанецький замок з 9 на 10 травня. Ініціаторами цього наступу були селяни Вислока. 120 чоловік озброєні рушницями й іншою вогнепальною зброєю, при безпосередній допомозі і керівництві закарпатських опришків, які були закликані на підтримку, напали на замок. Цей загін мав на меті звільнити з кайданів арештованих і засуджених опришків».

Значна увага в працях В.В.Грабовецького приділена облозі Богданом Хмельницьким древнього Львова у 1648 р. Дослідник констатував, що «після здобуття Високого замку фактично доля Львова була в руках Хмельницького. Але гетьман, не маючи наміру нищити його (на що зазіхали татари), почав вести переговори з місцевими властями. Шляхетські

Обкладинка книги автора
про народного полководця
Семена Височана

мемуаристи намагаються пояснити, що внаслідок мужності і сильного опору шляхетсько-католицького гарнізону Хмельницькому не вдалося здобути Львова». З таким твердженням В.В.Грабовецький рішуче не погодився: «Історичні факти переконують, що гетьман Хмельницький прихильно ставився до Львова, не бажав його руйнувати, маючи там своїх прихильників, і обмежився викупом. Не викликає сумніву, що такими прихильниками козаків були українські міщани, а також члени Ставропігійського братства. Українські передміщани псували гармати в замку, вказували до нього таємний вхід, інформували козаків про слабкі місця Львівської фортеці». Загальновідомо, що перебуваючи під Львовом, Хмельницький почав встановлювати дружні відносини з Молдавією і Угорщиною, зокрема, почав переговори з семигородським князем Юрієм Ракоці. Саме тоді запорізькі козаки побували на Закарпатті, що зафіксовано в історичних джерелах.

З іменем Богдана Хмельницького історики пов'язують один з етапів формування Україною своєї державності. Після успішних дій запорізького війська під Зборовом і Збаражем гетьман підписав з поляками Зборівську угоду 1649 р., в результаті якої «в трьох воєводствах – Київському, Чернігівському, Брацлавському – не мали права бути поляки. Ці воєводства входили до складу новоствореної держави Хмельницького, який мав право мати 40 тисяч козацького війська. На території Української держави заборонялася діяльність католицької церкви і ордену єзуїтів, унія мала бути скасована, а православний київський митрополит мав право брати участь у сеймі. Всього у Зборівському договорі записано 18 пунктів, які фактично давали основи для зміцнення козацької влади на Україні».

Де б не з'являлися війська Хмельницького, всюди їх підтримувало місцеве населення. Молдавські походи гетьмана активізували і тут опришків. Про це свідчать «Записки» архідиякона Аллепського, які наводить у своїй праці В.В.Грабовецький: «Замішання оточувало нас з усіх боків... В нас не було можливості рушитися ні в землю козаків, ні назад, бо всі жителі країни зробилися розбійниками і бродягами та вбивали на шляхах всякого, хто рятувався втечею». Автори колективної монографії «Північна Буковина: її минуле і сучасне» (Ужгород, 1969) роблять висновок, що «у роки визвольної війни українського народу проти польської шляхти (1649–1654) багато буковинських селян, розправившись із «своїми» феодалами, втікали в загони Богдана Хмельницького. Ці втечі набрали масового характеру, коли війська Хмельницького вступили на Західну Україну. В жовтні 1649 року сеймові послі Галицької і Тереховлянської землі зажадали від молдавського господаря створити застави на кордоні з тим, щоб не допускати повсталих селян з Буковини». Тісні зв'язки з Хмельницьким мав молдавський опришок Харечко.

У 1992–1993 рр. В.В.Грабовецький опублікував цілу низку праць про відгомін народно-визвольної війни на західноукраїнських землях. Це такі роботи, як «Літопис запорізького козацтва», «Роль запорізького козацтва в історії Галичини», «Документи про перший похід запорізьких козаків на Прикарпаття», «Дмитро Яворницький – визначний історик запорізького козацтва», «Були колись запорожці, вміли панувати», «Йшов до брата брат. Роль запорізького козацтва в історії Галичини» та ін. У цих та деяких інших своїх працях В.В.Грабовецький переконливо довів, що визвольна армія Хмельницького безпосередньо вплинула на піднесення західноукраїнського повстання. «Гетьман Хмельницький надавав йому великого значення, сприяв його розвитку. Значну роль у цьому відігравали повстанці Хмельницького й ударні

Обкладинка монографії В. Грабовецького «Про могили українських гетьманів і кошових»

групи козацьких загонів під проводом полковників Товпиги, Капусти, Головацького, Путіяна, Кривоноса та сотників в кількості 45 тисяч чоловік. Вони вселили у незадоволені маси віру на визволення, активізували на боротьбу приблизно тисячну армію повстанців, більша частина яких діяла на Прикарпатті і зосередилася в основному у двох великих вогнищах: на Покутті під проводом Семена Височана і на Калушині під керівництвом Івана Гривівського». Семена Височана В.В.Грабовецький справедливо вважає «Хмельницьким Галицької землі».

У 1991 р. В.В.Грабовецький написав змістовну працю «Де могили українських гетьманів?», яка була надрукована на сторінках львівського журналу «Дзвін». Чимало уваги в ній присвячено і Богдану Хмельницькому, який помер у 1657 р., причому, при загадкових обставинах. Видатний український історик Михайло Грушевський так писав у своїй праці «Про батька козацького Богдана Хмельницького»: «Напис на табличці в церкві Суботівській показує на те місце, де був похований Хмельницький, але костей його там нема. Як поляки кілька літ пізніше здобули Чигирин в переході, Степан Чарнецький, їх начальник, казав викинути кості Богданові на глум і наругу. Та наругу і неславу зробив тільки собі і земля-

кам своїм тим, що наругався з мертвого тіла чоловіка, котрого не міг подолати, коли він був живий».

Сьогодні академік В.В.Грабовецький продовжує досліджувати історію запорізького козацтва і народно-визвольної війни 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Чекають свого часу його нові праці «Визвольні походи запорізьких козаків на західноукраїнських землях в кінці XVI – початку XVII століть» (55 с.), «Роль запорізького козацтва в історії західноукраїнських земель» (500 с.), «Відоображення визвольних походів козацько-селянських військ під проводом Богдана Хмельницького в 1648–1654 роках в народній творчості, художній літературі і мистецтві» (28 с.), «Славетний пам'ятник – некрополь козацькі могили під Берестечком» (35 с.).

«В.Грабовецький не лише виявив нові документи і написав праці з історії козацтва, – писав професор В.Полек, – але й колекціонує з даної проблеми фотодокументи, художні і мистецькі твори, сам розробляє карти, схеми, складає літопис Запорізького козацтва, крилаті вислови про козаків». В 1991 р. В.В.Грабовецький в Івано-Франківську організував виставку історико-культурних творів, присвячених 500-річчю виникнення запорізького козацтва. Ця колекція побудована виключно з експонатів власного архіву-колекції В.В.Грабовецького. До колекції ввійшли архівні документи, друковані книги, зокрема, художні твори. Образотворче мистецтво представлене творами М.Івасюка, М.Самокиша, О.Сластіона, С.Васильківського, Ф.Красицького, М.Дерегуса, А.Монастирського, П.Заливахи та ін. На виставці можна було побачити найкращі зразки графіки і скульптури про запорізьке козацтво. Неабиякий інтерес становлять гетьманська булава, шабля, спис, бунчук, пістоль.

В.В.Грабовецький активно працює над виготовленням схем і рисунків, які відображають козацькі походи, битви. Це теж можна було побачити на виставці. На відвідувачів грізно звернули свої погляди з портретів кошові Іван Сірко і Кость Гордієнко, останній кошовий Запорізької Січі Петро Калнишевський. Один з відвідувачів виставки у книзі відгуків зробив такий запис: «Слава професорові Володимирові Грабовецькому і його невсипущій, титанічній праці. Праці шановного професора і зібрані ним матеріали, реліквії про славне козацтво... переповнюють кожного любов'ю до історії України, виховують національну свідомість та історичну пам'ять, наочно доводять, що народ наш є, народ наш вічно буде».

IV. Вірменські поселення на Україні

Серед проблем, які вже кілька десятиліть цікавлять В.В.Грабовецького – історія виникнення і розвитку вірменських поселень на Прикарпатті. «Як виникла думка досліджувати історію вірменських поселень на Україні в XI–XVIII ст.? – пригадував В.В.Грабовецький. – А історія почалася з того, що, працюючи в 50–60-х роках над проблемою історії селянства Прикарпаття епохи кріпосництва, я натрапив на різні історичні джерела в архівах Львова, Києва, Варшави, Кракова про вірменських поселенців на Україні, в тому числі і на Прикарпатті. Тоді зародилася ідея щось дослідити з історії цих колоністів-вірмен, які в далекому минулому поділяли з українським народом свою долю.

Перші статті В.В.Грабовецького з даної проблеми були опубліковані в 1958 р. в «Известиях Академии Наук Армянской ССР» – «Вірменська колонія в Станіславі в XVII–XVIII ст.», «Вірменська колонія у Львові в XIV–XVIII ст.». Наступного року з'явилися його праці «Вірменське населення на західноукраїнських землях» та «Історичні зв'язки українського і вірменського народів». В 1962 р. дослідник виступив з доповіддю «Вірменська колонія в Снятині» на науковій сесії АН України, присвяченій історичним зв'язкам українського та вірменського народів. На цей час В.В.Грабовецький вже вважався одним із небагатьох фахівців з проблеми виникнення вірменських поселень на Україні, а тому не випадково, що саме він написав рецензію на монографію Я.Р.Дашкевича «Вірменські колонії на Україні в джерелах і літературі XV–XIX століть» (1963). В 1967 р. В.В.Грабовецький виступив з доповіддю «Вірменське поселення в Кутах» на науковій сесії АН Вірменської РСР, а в 1978 р. на сторінках «Української Радянської Енциклопедії» (Т.2) надрукував узагальнюючу статтю «Вірменські колонії».

«В 1973–1975 рр., – пригадував вчений, – мною було підготовлено монографію «Вірменські поселення на Україні в XI–XVIII ст.» (25 друк. аркушів). Думав видати цей рукопис; змінилися обставини, проте думки опублікувати свою працю не покидав. Мені завше хотілося вивчати вірменські поселення на Прикарпатті, де вони найдовше існували. Виходячи з цього, я опублікував окремими статтями історію вірменських поселень у Станіславі (1958), Снятині (1965), Кутах (1967) і Тисмениці (1987, 1994)». І як наслідок багаторічної пошукової роботи, в 1994 р. в п'ятому томі своїх «Нарисів історії Прикарпаття» В.В.Грабовецький опублікував фундаментальне дослідження «Вірменські поселення XIII–XVIII ст.». В «Слові про автора», яким відкривається ця монографія, З.Бойчук відзначив: «Заслуга професора Володимира Грабовецького в тому, що він в українській національній історіографії в 50-х роках вперше звернувся до цієї теми... А те-

пер подає на суд читача свою працю – плід багатолітніх пошуків з життя вірменських поселенців в нашому краї».

Вірменські поселення на Прикарпатті XI–XVIII ст.

янцив проти наступу католицизму і унії, письмових договорів на поземельні відносини, всякого роду переписка центрального і місцевих урядів Речі Посполитої з вірменськими громадами, окремими її членами, торговцями, ремісниками, багатуся кореспонденція між окремими особами, цехами, купецькими корпораціями та іншого роду акти». Опрацювання вищезазначених джерел дало можливість В.В.Грабовецькому простежити історію виникнення та існування вірменських поселень на Україні.

Вірменські поселенці не випадково починають з'являтися на Україні. Вони «радо осідали на українських землях, так як ця територія була багата на хліб, худобу та інші сільськогосподарські продукти, до того ж лежала на вигідних і важливих торговельних шляхах, які з'єднували Схід із Заходом, Північ з Півднем, а населені пункти, в яких з'являлися вірмени, були на той час вигідними місця-

У першому розділі – «Вірменські поселення на Україні в історіографії і джерелах XI–XVIII ст.» – В.В.Грабовецький констатував, що «джерельна база даної проблеми надзвичайно багата. В архівах України, Польщі і Вірменії збереглося багато різного документального матеріалу: спеціальні актові книги вірменського суду, діловодні документи міст, в яких вірменські поселенці мали свій магістрат (Кам'янець-Подільський, Львів, Станіславів, Лисець, Тисмениця), судочинство (Снятин, Кути, Броди, Городенка і ін.). Чимало збереглося різних розсипних документів-тестаментів, торговельних і ремісничих договорів, оригіналів і копій урядових привілеїв, історичних фактів з церковного життя і боротьби вірмен-григорі-

ми розвитку торгівлі і промислів. До того ж місцеве українське населення, хоч було пригноблене панівними класами шляхетської Речі Посполитої, гостинно зустрічало вірменських поселенців, скоро з ними уживалося і спілкувалося в торгівлі і промислах».

Коли ж зафіксовані перші згадки про вірмен? «1356 рік, – відзначав В.В.Грабовецький, – є першою найбільш точною датою, яка переконливо свідчить про існування вірмен в середині XIV ст. у Львові», однак «згадуються дати переходу вірмен до Львова ще до виникнення Львова, а саме: 1130, 1183, 1184, 1200 і 1245 роки». Крім Львова у період Галицько-Волинського князівства (XIII–XIV ст.) деякі вірменські поселення виникають на території Поділля і Волині. Другою важливою вірменською колонією на Україні і однією з перших на Поділлі було поселення їх у Кам'янці-Подільському. Це поселення залишалося головним центром вірмен не лише на Поділлі, але й підтримувало тісні економічні і політичні зв'язки з іншими українськими вірменськими поселеннями і вписало чимало цікавих сторінок в історію Прикарпаття. 1349 р. – перша згадка про вірмен в Кам'янці. З'явилися вірмени і в Криму, адже не випадково тогочасні мемуаристи його називали «Кримською Вірменією». «Очевидно, – вважає В.В.Грабовецький, – саме Крим був пересадним пунктом, через який із Великої Вірменії шлях переселенців ішов на Україну». 22 січня 1429 р. зафіксована луцька вірменська громада.

На XV–XVIII ст. припадає заселення вірменами південно-західних територій України. Протягом XVI–XVIII ст. у Подільському воеводстві виникає сім вірменських поселень (Бар, Барок, Студениця, Балта, Жванчик, Рашків, Могильов). Вже в середині XVI ст. зустрічаємо вірменських поселенців у Тисмениці на Покутті. На кінець XVI ст. припадає поява вірмен в Бродях. До найдавніших вірменських колоній в Західній Україні відноситься Язловецьке поселення вірмен. Необхідно погодитись з твердженням В.В.Грабовецького, що в XVII–XVIII ст. «вірменська колонізація переважно захоплює територію Прикарпаття». Поселення вірмен виникають у Снятині, Підгайцях, Станіславові, Бучачі, Кутах, Обертині, Жовкві, Ярославі, Золочеві, Бережанах.

В.В.Грабовецький зробив глибокий аналіз соціально-економічного становища вірменських поселенців на Україні XIII–XVIII ст. Підсумовуючи багатющий архівний матеріал, вчений констатував, що у XVIII ст. «значно зменшилось вірменське населення на Україні. Особливо це помітно стало в кінці XVIII ст. Які причини сприяли цьому? По-перше, зменшення вірменського населення було спричинене упадком багатьох поселень, ліквідацією їх самоврядування як на Поділлі, так і в Галичині, яка тоді була загарбана Австрійською монархією. По-друге, вірменські поселенці втратили не тільки свої привілеї, але й адміністративні свої функції, що консолідувало їх самоврядування. По-третє, із введенням унії частина привілейованого вірменського патриціату окатоличилась і опо-

лячилась, порвавши все з своєю мовою, побутом і віросповіданням. У соціальному плані вірменських колоністів можна чітко розмежувати на панівну верхівку і незаможні групи. Вірмени активно займалися торгівлею з найдавніших часів і до кінця існування їх колоній, чому сприяло «вигідне географічне положення». Нарівні з торгівлею українські вірмени у своїх поселеннях займалися різними видами ремесла. «Не було такого поселення XIII–XVIII ст., – відзначав В.В.Грабовецький, – де б вірмени в тій чи іншій мірі не займалися ремісничим виробництвом».

Обкладинка монографії В. Грабовецького «Вірмени на Прикарпатті»

У своїй монографії «Вірменські поселення» В.В.Грабовецький підняв надзвичайно важливу і цікаву проблему – участь вірменських поселенців у викупі бранців з бусурманської неволі, дипломатичних місіях Польщі та в боротьбі з турецько-татарською агресією в Європі XV–XVIII ст. «Вірменські поселенці, будучи купцями, – писав він, – під час своїх торговельних мандрівок перебували в Кримському ханстві і Туреччині. Там, по можливості, вони викупували українських, польських і своїх братів із турецько-татарської неволі. Українські вірменські поселенці, володіючи турецькою, татарською мовою, підтримували тісні зв'язки з вірменськими колоністами в Криму, Туреччині і завдяки своїм підприємливості та домовленості з купцями, торгівцями «живим товаром» за великі гроші визволяли нещасних невільників». Навіть вірменські жінки намагались своїми лептами викупувати бранців з татарської неволі. Під час місії вірменські колоністи виявляли великі дипломатичні здібності, вирішували позитивно всякі справи між Туреччиною і Польщею. В.В.Грабовецький довів, що вперше про дипломатичну діяльність вірмен згадується на початку XV ст. Так, «в 1411 р. Григорій Жовнір, вірменський купець, спільно з якимсь Скарбком за дорученням польського короля Владислава Ягайла був висланий для дипломатичних переговорів між Туреччиною і Угорщиною. Вони домоглися перемир'я між згаданими державами, за що король 1421 р. наділив цього вірменина селом Соркою на Львівщині». Вірмени брали участь у всіх важливих битвах з турецько-татарськими нападниками. Вірменські поселенці Галичини і Поділля прославили себе в боях під Варною (1444 р.), Цецорою (1620 р.), Хотиним (1621 р.),

Кам'янець-Подільським, Язловцем, Станіславовим, Тисменицею (1772–1776 рр.), Віднем (1683 р.).

Протягом XVI–XVIII ст. у вірменських поселеннях Прикарпаття склалася певна адміністративно-судова система. Адміністративна влада належала магістрату, до складу якого входили представники патриціїв та середнього міщанства (бюргерства). Вирішальну роль у розподіленні посад відігравали старости. Плебеї фактично не брали участі у виборах. Магістрати міст склалися із 4–5 членів ради, так званих райців, і 2–6 лавників-присяжних. Адміністрацію міст з маґдебурзьким правом очолювали бургомістри. У Станіславові, Снятині, Тисмениці, Городенці вірмени одержали своє самоврядування. При здійсненні правосуддя вірменські поселенці Прикарпаття керувалися своїм традиційним давньовірменським правом, а пізніше – затвердженим в 1519 р. польським королем Сигізмундом I «Вірменським статутом». Цікавим є і той факт, що у вірменських колоніях на Україні жінка була повноправним членом сім'ї та користувалася всіма громадянськими правами.

У вірменських поселеннях Прикарпаття XVI–XVIII ст. розвивалася висока і самобутня культура у всіх її складових частинах. В.В.Грабовецький детально проаналізував розвиток школи і писемності, архітектури і образотворчого мистецтва, науки, побуту, висвітлив роль вірменських церковних братств. Останні «особливу увагу приділяли освіті молоді, її моральному вихованню, збереженню прабатьківських традицій».

Хоча В.В.Грабовецький відзначав, що «наведені матеріали, над якими автор працював майже 30 років, розкривають лише частину багатомістової історії вірменських поселень на Україні в період середньовіччя і нового часу», однак, без праць вченого про вірменські поселення в Україні, безперечно, не зможе обійтися жоден серйозний дослідник, висвітлюючи дану проблему.

V. Села, міста і містечка Прикарпаття

Значна частина праць В.В.Грабовецького присвячена галицьким містам і містечкам. Він, не лише за покликанням історика, але й виконуючи передсмертну пораду свого наставника, академіка Івана Крип'якевича, взявся за цю нелегку, титанічну справу. Колись Іван Петрович сказав досліднику Довбуша: «Не покидайте досліджувати історію Прикарпаття. Коли ви закінчите свого улюбленого Довбуша, то не шкодуйте труду і підготуйте хоч кілька узагальнюючих книг з історії цього краю, про літописні міста Коломию, Галич, Рогатин, Товмач, Калуш». Уже в 1956 р. з'явилася перша стаття В.В.Грабовецького з запланованої тематики «Народження нашого міста», присвячена 700-річчю Львова. Сьо-

годні важко назвати хоча б одне місто на Прикарпатті, яке б не досліджував вчений. В 1959 р. В.В.Грабовецький видав книгу «Звенигород», а в 1961 р. на сторінках «Української Радянської Енциклопедії» з'явилися його нариси «Доброміль», «Дрогобич», «Звенигород Галицький», «Здолбунів», «Золочів».

В 1964 р. у співавторстві з місцевим краєзнавцем П.Арсеничем історик видав книгу «Львів», а в 1967 р. – «Городок». Дослідник взяв активну участь у написанні окремих томів «Історії міст і сіл УРСР», помістивши на сторінках цієї праці змістовні нариси «Городок», «Коморин», «Звенигород». Гуцульські міста Прикарпаття яскраво описані в монографії «Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис».

Не маючи можливості детально зупинитись на всіх працях вченого, бо це тема окремого дослідження, звернемо увагу тільки на монографії, які побачили світ в 90-х роках.

Обкладинки монографій В. Грабовецького з історії міст і сіл Прикарпаття (1993, 1996, 1997)

Своїм громадським обов'язком В.В.Грабовецький вважав за необхідне написати історію Печеніжина – містечка, де він народився, де в 1700 році побачив світ славний провідир карпатських опришків Олекса Довбуш. Він скрупульозно простежив історію Печеніжина від найдавніших часів до наших днів. «Печеніжин належить до тих праісторичних пам'яток, – писав В.В.Грабовецький, – де до наших днів збереглися кургани культури карпатських курганів, які датують 2–6 століттями нашої ери. Це був період, коли виникали східнослов'янські племена». Перша писемна згадка про Печеніжин відноситься до 1443 р. Він також висунув свою версію походження назви села, посилаючись на численні легенди. Ось одна з них: «... В час князювання Володимира Великого княже військо погналося за печеніжинською ор-

дою і догнало її за Коломиєю. Печенізькі полки стали за рікою, а князі не могли перебраться на другий берег. І ніхто не знав де найменший брід. Тоді перед князем з'явилася гарна дівчина, закована в кайдани. Вороги їй втяли язик.

Вона втекла з полону і вказала брід на затінку, де перейшло княже військо і перемогло ворога. Князь одружив дівчину на своєму тисяцькому і назвав її Печенігою. І від того часу, кажуть люди, почали називати ріку Печенігою, а від ріки і поселення дістало таку назву». «Серед різних назв урочищ і річок, потічків увагу привертає назва потічка «Побойчина» або «Побойовиська», «Побоїща», який протікав у північно-західній частині території Печеніжина. Ця назва, безсумнівно, пішла від давньоруського слова «побоїще» – місце якоїсь битви в княжі часи – розмірковує В.В.Грабовецький.

У своїй монографії вчений підняв цілий пласт проблем, зокрема, розташування Печеніжина та виникнення на його первісній території нових поселень. Печеніжин в різні періоди своєї історії: в період кріпацтва, надання місту маґдебурзького права, в часи Хмельниччини. Окремі розділи присвячені татарському лихоліттю, Олексі Довбушу, розвитку солеваріння і нафтового промислу.

Хоча В.В.Грабовецький справедливо вважається відомим фахівцем історії феодалізму, однак він не уникає і новітньої історії міста. Дослідник чітко довів, що однією з перших виникає Січ в Печеніжині. Вона мала свою бібліотеку, в якій налічувалось 500 книг з історії України, культури і мистецтва. До речі, головним помічником засновника Січі К.Трильовського був уродженець Печеніжина Іван Чупрей, якого головний комендант пізніше неодноразово згадував. Печеніжинці взяли активну участь під час національно-визвольних змагань в 1918–1920-х рр., відзначились вони й під час Першої світової війни. А в період ЗУНРу в місті навіть виникла «Печеніжинська республіка». Детально описавши її діяльність, вчений відзначив: «Пам'ятні події навесні і влітку 1919 р., пов'язані з Печеніжинським повстанням, стали голосними в Печеніжинському повіті, лякали польських окупантів...». В.В.Грабовецький на значному фактичному матеріалі описав міжвоєнний період в історії міста, дав оцінку пам'ятникам і пам'ятним місцям Печеніжина.

В 1996 р. В.В.Грабовецький видав монографію «Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку ХХ ст.». Книга присвячена історії міста, «яке після Галича і Львова було найбільш відомим як під оглядом економічним, так і політичним та культурним. Вже те, що в давнину Коломия стала найбільшим центром перевезення покутської солі, славилася відомими ярмарками, на яких зародилися славнозвісні коломийки, що звеселяли всю Україну, говорить само за себе».

Аналізуючи дані археологічних розкопок різних років, дослідник стверджує, що археологічні сліди, які простежуються в урочищі Косачів, датуються VII–V століттями до нашої ери. Що стосується першої письмової згадки, то вона відноситься до 1241 р. Автор сходиться на думці, що місто Коломия отримало назву від річки, яку в давнину слов'яни називали Миєю. На нашу думку, ця назва найбільш аргументована. Відомо, що біля Коломиї протікає Прут. В са-

тому місті невеликий потічок місцеве населення називало Коломийкою... Назва Мия збереглася за рікою, що протікає через Коломию...».

Обкладинки монографій В. Грабовецького з історії міст і сіл Прикарпаття (1997, 1999, 2001, 2002)

тя ними міста Коломиї, фортеці Потік, наступні їх походи від Снятина до Товмача налякали місцеву... шляхту».

Коломия відома ще й тим, що саме в цьому місті рубали мертве тіло Довбуша. Вчений писав: «За наказом самого гетьмана тіло порубано катом Михайлом Козловським на дванадцять частин у Коломиї в присутності великої кількості міщан та селян. Одну частину вивісили на міському ринку, а решту порубаних частин розвезли по згаданих населених пунктах і вивішували на палях. Отже, Олекса Довбуш прибув мертвим до Коломиї, і тут же кати рубали його мертве тіло. Частина висіла тут на палі, поки не почорніла і не спопеліла. Цей останок згодом був десь закопаний. Можливо, саме із цим пов'язаний переказ про те, що Олекса Довбуш був похований в Коломиї».

Виникає питання: чому виникла потреба привезти мертве тіло Олекси Довбуша саме до Коломиї і тут його рубати? На нашу думку, це, по-перше, пояснюється тим, що в цьому місті збиралося багато людей – не лише з цілого Покуття, але й Поділля і Наддніпрянщини. Панам треба було оголосити на всю

Перед читачем відкриваються маловідомі або взагалі невідомі сторінки історії Коломиї (в часи боротьби Польщі і Молдавії за Покуття в XV ст., історія Коломийського замку, татарські напади в XV–XVII ст., побудова фортифікованого міста над Прутом тощо). В.В.Грабовецький підняв цілий пласт проблем соціально-економічного розвитку Коломиї, проаналізував такі його складові, як ремесло, торгівля, становище приміських сіл Коломиї. Значне місце вчений відводить національно-визвольній боротьбі коломиїців в XV–XVIII ст. Відомо, що запорізькі козаки півроку перебували в Коломиї, звідки контролювали все Покуття з травня по жовтень 1613 року. Звичайно, коломиїці їх радо зустрічали. «Діяльність запорізьких козаків в галицькій землі, – писав В.В.Грабовецький, – здобу-

Академік Володимир Грабовецький — визначний історик України

Україну про загибель ватажка карпатських опришків. По-друге, ще за життя про Олексу Довбуша склали легенди і перекази про те, що його не береться ніяка куля, а панам конче треба було розвіяти цей міф».

Справедливо вважає В.В.Грабовецький, що «Коломия відома була здавна не лише своїми економічними і політичними подіями – тут віками розвивалась висока культура. На жаль, ворожі напади, особливо часті наїзди татарських орд, стихійні природні явища не дали можливості зберегтися багатьом пам'ятникам історії, культури XV–XVIII століть. Але й те з культурних цінностей, що збереглося, дає нам уявлення про багатий духовний світ коломиян за часів королівської Польщі із 1387–1772 років». Вчений детально простежив головні віхи в розвитку писемності і освіти, церкви, довів, що саме Коломию слід вважати місцем зародження коломийки. Скрупульозно охарактеризувавши культурний розвиток міста в XV–XVIII ст., В.В. Грабовецький аналогічно висвітлив культурні здобутки коломиян в XIX – на початку XX ст.

«Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст.», видана В.В.Грабовецьким у 1997 р., справедливо вважається першим фундаментальним дослідженням цього старовинного міста. Сам автор писав: «Рік напруженої роботи над книгою дозволив мені розкрити завісу тисячолітньої історії Калуша. Дотримуючись хронологічно-проблемного плану, я зробив спробу відтворити багатовікові процеси, які мали місце в історії старовинного міста». До цього додамо, що із своїм завданням відомий вчений успішно впорався.

Різні думки існували з приводу виникнення Калуша. Навівши їх, В.В.Грабовецький, разом з тим, відзначив: «Залишається стверджувати, що перша письмова згадка про прикарпатський Калуш припадає на 1437 рік, як чітко зафіксовано в 12 томі Галицьких гродських книг. Це перша письмова згадка про Калуш, пов'язана з «королівським чоловіком Мітком Драгушом із Калуша» – шляхтичем». Йдеться про якісь судові позови. Щодо походження назви міста, то в 60-х роках

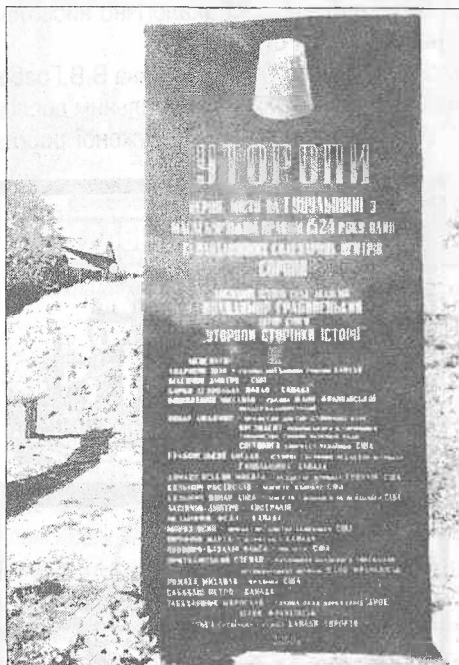
Обкладинки монографій В. Грабовецького з історії міст і сіл Прикарпаття (1989, 2001, 2003)

XVII ст. деякі прикарпатські населені пункти (Заболотів, Заболоття) отримали свої назви від болотистих територій. «Так могло бути і з поселенням «Калуш», – твердить В.В.Грабовецький, – тобто поселення серед калюж».

Калуш у своєму розвитку пройшов шлях від села до містечка на маґдебурзькому праві, яке отримав в 1549 р. Необхідно погодитися з думкою історика, що «маґдебурзьке право у Калуші, як і в інших містах Галичини, мало обмежений характер, оскільки міську раду і лаву узурпували іноземні католицькі патриції. Вони домінували в цеховому ремеслі, посідали земельні ділянки за містом». Перебуваючи під польською короною в 1387–1772 рр. калушани пережили татарські напади, взяли активну участь в народно-визвольній війні 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, зазнали татаро-турецької навали в 70-х роках XVII ст. Вчений детально проаналізував соціально-економічний і культур-

ний розвиток Калуша в XV – на початку XX ст. Значна увага приділена періоду 1772–1918 рр., тобто перебуванню Калуша в складі Австро-Угорщини. Цікавими у всіх відношеннях є біографічні нариси про уродженців Калуша, або видатних культурних діячів України, ім'я яких в якійсь мірі пов'язане з цим старовинним містом (Антін Могильницький, Іван Франко, Григорій Смальський та багато інших).

«Якщо вам доведеться їхати на Гуцульщину з Коломиї в Яблунівському напрямку, то ви зауважите, що за мостом над Прутом дорога проляже через Нижній і Верхній Верб'їж, Мишин, Стопчатів, а на початку Яблунева поверне вліво, в сторону Пістиня і Косова. За кілька кілометрів до узгір'я Поруби відкриється в долині мальовнича панорама типової гуцульської оселі. Це найстаріше село Гуцульщини Уторопи». Вперше про село Уторопи йдеться в жалуваній грамоті 1367 р., в якій записано, що польський король Казимир III віддав соляні копальні в

Обеліск, установлений в с. Уторопи, на якому на граніті викарбувано ім'я і прізвище академіка В. Грабовецького, як автора про цей населений пункт. За цю історичну розвідку уторопська громада присвоїла вченому звання „Почесний громадянин села Уторопи“ (1997)

Новиці на Калущині і в Уторопах на Гуцульщині бояринові Вахну Тептуху з Тисмениці». Щодо походження назви села, то, на думку вченого, «назва Уторопи пояснюється сполученням двох слів «утор» і «ропа». Слово «утор» з латинського означає «вживати в їжу», або «харчуватися», а «ропа» – це розчин солі, як прийнято називати соровицю чи росіл. В загальному це означає – вживати розчин солі або просто сіль до їжі». Історія села простежується за чітко визначеною періодизацією – найдавніші часи, середньовіччя, перебування в складі польської корони (1387–1772), Австро-Угорщини (1772–1918), новітній період. Великі розділи присвячені розвитку культури в Уторопах з найдавніших часів до наших днів. Цікаві матеріали читач може почерпнути про життя і діяльність видатних діячів культури – уродженців Уторопів.

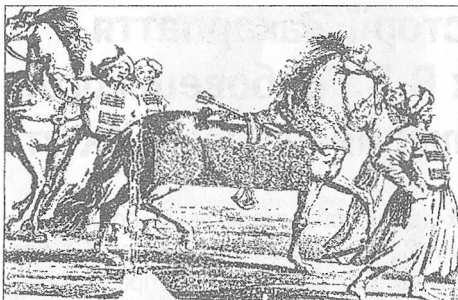
VI. Проблеми історії Закарпаття в наукових студіях В.В.Грабовецького. Закарпатська Гуцульщина в XIII – XX ст.

Історія Гуцульщини вже з давніх-давен привертала увагу дослідників. Змістовні праці написали Я.Головацький, В.Гнатюк, В.Шухевич, О.Білоус, К.Дракохруст, К.Косачевська та ряд інших вчених. Вже багато років ця проблематика знаходиться в центрі уваги В.В.Грабовецького. Найповніше історію гуцулів вчений виклав на сторінках своїх монографій «Гуцульщина XIII–XIX ст.» (1982), «Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст.» (1995) і брошури «Гуцульщина в історії України» (1993).

Гуцульщина охоплює південні гірські райони Івано-Франківської області (Верховинський район, південну частину Косівського, Надвірнянського і Коломийського районів), південно-західну частину Чернівецької (Путильський і Вижницький райони), південно-східну частину (Рахівський район) Закарпатської області. В.В.Грабовецький намагався відповісти на питання хто такі гуцули і звідки походить ця назва. У своєму виступі на конгресі гуцулів у 1993 р. В.В.Грабовецький констатував: «Оскільки на території Гуцульщини не виявлено жодних даних про поселення з передісторичних часів, Київської Русі-України та Галицько-Волинського князівства, то конкретно твердити про появу в ці періоди самої назви «гуцул» немає підстав. Як свідчать історичні дані, основний процес заселення Гуцульщини припадає на XIV–XVII ст. Але уважний перегляд архівного матеріалу переконує, що назви «гуцул», «Гуцульщина» ще тоді не існували. Тільки з середини XVIII ст. в історичних документах зустрічаємо прізвища Гу-

цул, Гуцуляк і лише на початку XIX ст. в письмових документах вже явно йдеться про гуцулів – жителів Східних Карпат». На думку вченого, назва «гуцул» походить від прізвиська, а територія ними заселена, дістала назву Гуцульщина як історико-етнографічна область.

Коли і як виникли перші оселі на Закарпатській Гуцульщині? В.В.Грабовецький вважає, що перші гуцульські населені пункти на Закарпатті з'явилися в XVI ст. Так, зокрема, в 1555 р. стає відомо про Рахів і Ясіня, а наприкінці XVI ст. подаються письмові дані про Требушани і Лазенцину. У 1648 р. з'являються згадки про село Кваси. На карті «Покуття» французького інженера Гійома Левассера де Боплана, складеної близько 1650 р., зображено гуцульське село Ясіня. Інші поселення з'явилися наприкінці XVIII–XIX ст. Мова йде про Чорну і Білу Тиси на Закарпатській Гуцульщині. Приблизно тоді ж зафіксована поява сіл Богдан, Усть-Чорна і Луги.

Типи феодалів XVI–XVIII ст.
З гравюри XVIII ст.

Великий джерельний матеріал, опрацьований В.В.Грабовецьким, дав можливість вченому констатувати, що «значний приплив селян із підгірських і низовинних околиць Прикарпаття, Закарпаття і Буковини в гірській території Гуцульщини в XV–XVIII ст. пояснюється соціально-економічними умовами. Внаслідок наступу феодалів втечі селян набувають масового характеру. Основними причинами втеч було по-

силення феодално-кріпосницького гніту, передусім захоплення шляхтою селянських наділів, збільшення феодалних повинностей, розорюючий характер орендної системи шляхетського господарства. Селяни залишали рідні оселі, переходили в більш сприятливі місця, щоб позбутися гніту... Селяни-втікачі були переконані, що в нових місцях вони будуть вільними... Як свідчать актові дані, селяни Галичини, починаючи з XVI ст., втікають переважно на Поділля, Наддніпрянщину і в Карпати, зокрема на Закарпаття і Буковину».

Чому саме в Карпати втікали пригноблені селяни? «Від гніту експлуататорів, – писав В.В.Грабовецький, – селян захищали неприступні гори, великі ліси, глибокі печери. Постійні виступи окремих загонів опришків не давали можливості шляхті з такою силою гнобити селян, як це було в низовинних районах Галицької землі. Крім того, в Карпатах сходилися кордони трьох держав – Польщі, Угорщини і Молдавії. Це давало можливість вільно переходити з однієї країни в іншу. Такі переходи тривали протягом усєї другої половини XVII ст. В Уторопах і Шешорах королівські війська в 1674 р. так знущалися над селянами, що вони

всі «пішли в Угорщину» (мається на увазі Закарпатська Україна і її гірська територія Гуцульщини). На Закарпаття прибували втікачі і з більш віддалених територій. Так, у 1669 р. з Волині «взяла напрям на Угорщину» велика валка селян. Власник вирішив повернути їх, наздогнавши біля с.Текуча (в горах), але вони, не бажаючи повернутися до ненависного пана, поховалися в лісах».

У першій половині XVIII ст. втечі селян на Закарпаття і Буковину відбувалися рівномірно, набравши в 30–40-х роках масового характеру. Гуцульські села, на глибоке переконання В.В.Грабовецького, виникали в двох напрямках. По-перше, вони засновувались за системою рік Прута, Рибниці, Ославки, Лючі, Черемоша на Галицькій і Буковинській Гуцульщині і Тиси – Закарпатської Гуцульщини.

Щодо походження назв населених пунктів Закарпатської Гуцульщини, то «у народі існує багато легенд, оповідань, переказів», які передавалися із покоління в покоління. Безумовно, що історик повинен це враховувати. Значна кількість сіл Гуцульщини характерна гідрографічними ознаками (Чорна і Біла Тиси), чимало назв відображають ознаки рослинного світу, флори (Кваси, Ясіня). Що стосується Квасів, то закарпатські гуцули мінеральну воду називали «квасною водою», від чого пішла назва с.Кваси. На Галицькій Гуцульщині таку воду називали «буркут», від чого і пішла назва однойменного населеного пункту. Назва селища Ясіня, на думку вченого, пов'язується з ясеневим лісом, де пастухи знаходили затишну зимівку для овечих отар. Це підтверджується, зокрема, старовинною печаткою селища, на якій зображені ясен, а під ним пастух та вівці.

Яким було соціально-економічне становище закарпатських гуцулів? Закарпатська частина Гуцульщини, загарбана в XVIII ст. угорськими феодалами, за адміністративним поділом в XIV–XVII ст. входила до Марамороського комітету – жупи. Вона охоплювала переважно гірські околиці Ясіня, які в 1672 р. перейшли у власність Бичківської казенної домінії. Віднайдені В.В.Грабовецьким королівські люстратори, описуючи маєтки на Гуцульщині в 1565–1566, 1570 рр., зазначали багатство лісів, річок у горах на тодішньому молдаво-

**Та як тяжко на ту гору
камінь викотити —
ой так давно було тяжко
панщину робити**

*Закарпатські кріпаки на панщизняних
роботах при будівництві
Хустського Замку.
Худ. М. М. Дем'ян*

угорсько-польському пограниччі. Територія Рахівщини у XV – на початку XVI ст. залишалася власністю угорських феодалів. У 1555 р. с. Ясіня належало угорському феодалу Драгері, а з 1558 р. воно переходить у власність нового феодала Карелі. Рахів у середині XV ст. потрапляє у кріпосну залежність від Великобичківської казенної домінії (маєтності). У своїх маєтках угорські феодали, як і польські, нещадно експлуатували селян, намагаючись поступово «залучити їх до важких феодальних повинностей». Важкий соціальний гніт змушував селян покидати рідні оселі. «На Гуцульщині, – писав В.В.Грабовецький, – під тиском феодального гніту вони тікали з маєтку в маєток, здебільшого переходили молдавсько-польське або польсько-угорське пограниччя і поселялись на Буковині чи Закарпатті. Так, зустрічаємо дані про те, що у 1714 р. гуцули з Рахова і Довгопілля «прийшли до Жаб'єго і там проживали».

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в Закарпатській Гуцульщині нараховувалось 23 села. Соціально-економічне становище гуцулів значно погіршилося. На жаль, документи про період австрійського панування майже відсутні. Проте вчений, на основі окремих джерел, що стосуються конкретних населених пунктів, довів, що до 1772 р. «селяни Ясіня змушені були виконувати повинність: перевозити сіль з солеварень, а з 1773 р. їх зобов'язували платити гроші за перевезення солі та виготовляти плоти домінії. Основне багатство Закарпатської Гуцульщини – ліси, але вони належали казні. Гуцули Ясіня, як і інших гірських сіл, не мали права займатися мисливством, заготовляти паливо і навіть збирати в лісі ягоди та гриби.

У всіх селах Бичківської домінії замість натурального оброку вводилися всезростаючі грошові побори. Замість здачі шкіри куниці, наприклад, селяни сплачували три флорини, вівці – один, замість відробітку женця також три флорини і т.д. З уведенням грошової ренти гуцули, щоб знайти засоби для сплати грошових поборів, змушені були на ринку продавати свою худобу, йти на заробітки в ліси. Так, наприкінці XVIII ст. в околицях с. Ясіня на лісозаготівлях та сплаві лісу працювало 300–400 чоловік. У першій половині XIX ст. йшов процес обезземелення гуцулів, їх нещадно експлуатували управителі казенної домінії, сільській багатії, церква». Не кращим був стан справ з розвитком освіти на Закарпатській Гуцульщині. За підрахунками В.В.Грабовецького, в середині XIX ст. в Рахові діяли дві церковнопарафіяльні школи, в яких навчалось 56 і 20 дітей, а в Ясіня – 25 дітей.

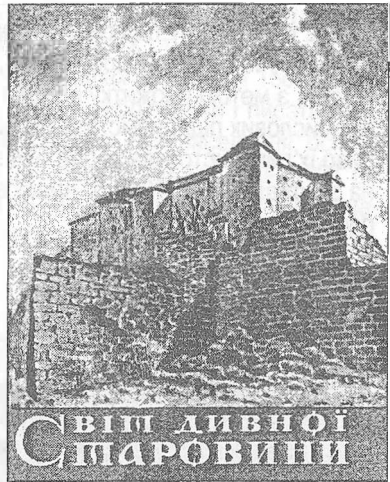
Важкий соціальний, національний і духовний гніт приводив до різноманітних методів боротьби. Не дивно, що закарпатські гуцули охоче вступали в опришківські загони, брали участь в революції 1848–1849 рр., співчували повстанцям Лук'яна Кобилиці. Однак, територія Карпат, яка примикала до Угорщини, була під пильним наглядом властей. Тут стояли війська, організовувалися гірські стрільці. Найменші звістки про угорських повстанців лякали австрійський уряд.

В.В.Грабовецький наводить цікавий епізод: «Капітан австрійської військової залоги, яка стояла в Косові, вислав розвідника з Жаб'єго «за гори» – на Угорщину. Угорські повстанці спіймали його, але йому вдалося втекти. Два повсталі угорці пустилися за ним в погоню і дійшли до Буркута, де їх спіймали і надіслали в Коломию. Це стало причиною поширення чуток про наступ повстанців на Галичину».

В другій половині XIX – на початку XX ст. в Марамороську жупу з центром в Сигеті входили закарпатські гуцульські села – Рахів, Великий Бичків, Кобилецька Поляна, Ясіня, Богдан, Ділове, Кваси, Лазенщина, Луг, Луги, Розтоки, Чорна Тиса. Основна функція жупного управління полягала в тому, щоб своєчасно збирати з

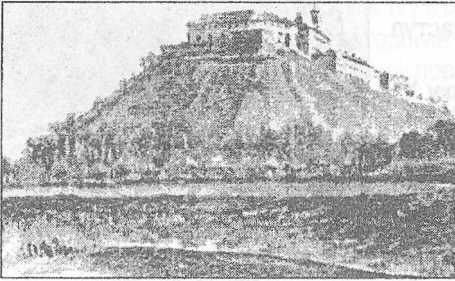
населення державні та військові податки, тримати в покорі народні маси гуцулів. За підрахунками В.В.Грабовецького, на Закарпатську Гуцульщину, що фактично охоплювала територію сьогоденішнього Рахівського району, припадало 10–15 тисяч населення. «Лише вибіркові дані, – констатує вчений, – дають уявлення про кількість населення в цьому куточку Гуцульщини. За станом на 1881 р. в Рахові проживали 4422 чоловіка, з них 3556 українців, 650 німців, 316 угорців і євреїв. В 1900 році загальне число населення зросло до 5875 чоловік. В Ясіні і на його присілках проживало в 1909 році понад 10 тисяч чоловік, в т.ч. 7 тисяч українців, а решта угорці, німці. Отже, в кінці XIX – на початку XX ст. на всіх трьох частинах – Прикарпатській, Закарпатській і Буковинській Гуцульщині – проживало понад 200000 чоловік населення».

На Закарпатті в 1900 р. сільськогосподарське населення становило близько 83%. Однак, твердить В.В.Грабовецький, «на Закарпатській Гуцульщині із 14 полонин лише 3 належали селянам і то багатим., а решта залишалися у володінні держави і поміщиків». Серед закарпатських гуцулів «ішов процес соціального розшарування, чітко виділилася група сільських багатіїв, на противагу яким зростала біднота. Корчмарі і куркулі шляхом підступного лихварства і кабали збільшували свої орні поля, пасовища, ліси і полонини, на яких за життєвий мінімум наймитувала біднота». У підтвердження своїх висновків В.В.Грабовецький наводить незаперечні факти. Так, «в Рахові у 1900 році корчмар Манчел посідав 124 кадастральні гольди пасовищ, куркуль Беркела – 192 гольди пасовищ і лук, українські багатії типу Прокоп'юка – 36 гольдів землі і

*Ужгородський замок X-XVIII ст.
Худ. М. Ашкіназі.*

лісу, а інший йому подібний, Попович – 56 гольдів. Зате 162 поденників, 100 наймитів, 405 сезонних робітників, як і інші безземельні і малоземельні рахівські гуцули, з метою прожитку шукали будь-якої роботи на дрібних капіталістичних промислових підприємствах, лісозаготівлях, тартаках, сплавах на Тисі». Особливо їх використовували при будівництві шосейних і залізничних шляхів. Лише на заготівлі лісу в 1908 р. працювало в Рахові 110 робітників, які отримували плату на харчування».

Мукачівський замок XIV-XVII ст. Загальний вигляд. Худ. М. Ашкіназі

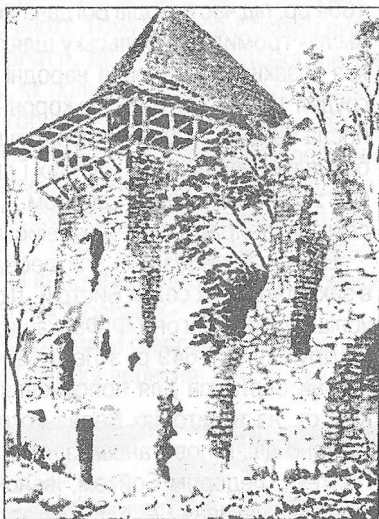
Хоча революція 1848–1849 рр. і скасувала кріпацтво, однак в Ясіні – типовому гуцульському селі – становище селян... залишалось незавидним. Земельні угіддя зосереджувались в сільських багатіїв, в той час як основна маса ясінянських гуцулів страждала від малоземелля. Австрійські власті масово вирубували ліс, який великими партіями транспортувався по Тисі і її притоках за кордон. Підприємці нажи-

валися, а на тяжких роботах томилась гуцульські робітники. Новостворена австрійсько-німецька фірма «Ясенер петролеум гезельшафт» робила спроби виявити місцеві родовища нафти, і на цих бурових роботах тяжко працювали місцеві робітники».

Закарпатські гуцули взяли активну участь в революції. Під її впливом «селянські виступи прокотилися по Закарпаттю і досягли гуцульських сіл. Яскраво вони проявилися в Марамороській жупі, зокрема, в селі Ясіні, де селяни підпали католицьку церкву і вимагали, щоб «...все землі, ораниці, ниви й луги у наших руках зостались, от которых до марта 1848 року ніяку дачку окреместно крем панщини і подинщини не давали...». До 1902 р. розмежування земель було проведено в 54 селах, розташованих на території Козинської домінії Марамороського комітату... Селяни у своїх скаргах вимагали повернення відібраних у них угідь і земель. Гуцули Рахова в 1902 р. скаржилися експлуататору, що в них незаконно відібрані землі, якими користувалися вони та їх батьки протягом 40–50-х років... У 1902–1903 роках скаржилися на несправедливість у землекористуванні і селяни Білина, Богдана та інших сіл Рахівщини. У праці В.В.Грабовецького зустрічаємо окремі факти про Січових стрільців. Зокрема, «гуцульська сотня виїхала на Закарпаття і в складі австрійських військ громила російські царські війська в околицях Кірлібаби, Якобен, Дорни, Ватри... Із Закарпаття Гуцульська сотня виїхала в Галичину».

Наприкінці XIX – на початку XX ст. рівень освіти закарпатських гуцулів продовжував залишатися низьким. У Рахові в 80-х роках XIX ст. на 5 тисяч чоловік письменних було тільки 526, в двох початкових школах навчалося 150 дітей, у Великому Бичкові в 1900 р. з 5294 жителів вміло слабо читати і писати 1542 чоловік, а в Кобилецькій Полянці неписьменні складали 70% населення, оскільки діяла лише церковнопарафіяльна школа з половини XIX ст. В кінці XIX ст. крім народної школи тут була ще механічна на місцевому металургійному заводі. В Ясіні спочатку діяла двокласна церковнопарафіяльна школа, а в 1892 р. засновано 4-класну, яку відвідувало дуже мало учнів (у 1907 р. налічувалося 118 учнів). У 1870 р. в Ясіні народилось 172, а померло 160 дітей; у 1908 р. з 455 новонароджених вижило тільки 240.

Таким чином, В.В.Грабовецький у своїх працях приділив багато уваги проблемам заселення Закарпатської Гуцульщини, детально проаналізував соціально-економічне становище гуцулів, довівши, що воно було важким. Селяни несли непосильний феодальний гніт, адже разом із заселенням краю розширювалось феодальне землеволодіння. Посилення соціально-економічного гніту, зростання феодальних повинностей сприяло піднесенню різних форм антифеодальної боротьби. Саме на Гуцульщині на початку XVI ст. зароджується своєрідна форма класової боротьби – карпатське опришківство.

*Башта Невицького замка XIII-XVII ст.
Худ. М. Ашкіназі*

VII. Олекса Довбуш і опришки на Закарпатті

Своєрідною формою антифеодальної боротьби селянства на західноукраїнських землях стало карпатське опришківство. Рух опришків – цих відважних месників – завжди привертав увагу істориків. Безперечно, що найбільший вклад в науку вніс В.В.Грабовецький. У своїх працях «Олекса Довбуш на Закарпатті», «Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст.», «Народний

герой Олекса Довбуш», «Олекса Довбуш (1700–1745)» В.В.Грабовецький детально зупинився на проблемі «Опришки і Закарпаття».

Збіднілі селяни, не стерпівши гніту феодалів, тікали в такі місця, де їх ніхто із можновладців не міг зловити. Як правило, стежки їхні пролягли в гори. Тут вони об'єднувалися і робили напади на своїх визискувачів. Такі загони виникли і на території Закарпаття. Центром діяльності опришків тут стала Мараморощина, зокрема райони Рахова, Тячева і Хуста. Документи свідчать про те, що там активно діяли опришківські загони Варцаби, Д.Ковальчука, Ф.Томашука та ін.

Зв'язки карпатських опришків з населенням Закарпаття встановилися в 1648–1654 рр. під час походів Богдана Хмельницького. На своєму шляху козаки «Батька Хміля» громили як польську шляхту, так і угорських феодалів. Без сумніву, поява козаків активізувала народні маси на Закарпатті. Краківський воєвода 13 грудня 1648 р. повідомляв коронного канцлера, що «тут, над границею, зустрів посла Ракочія, якого відправляло три тисячі козаків до самого Мукачевя. Я бачив велику шкоду в маєтках і людях, заподіяну шляхті, яка виходила за Бескид з жінками, дітьми і добром..., я бачив всюди людей, які групуються і загально там збирається велике військо».

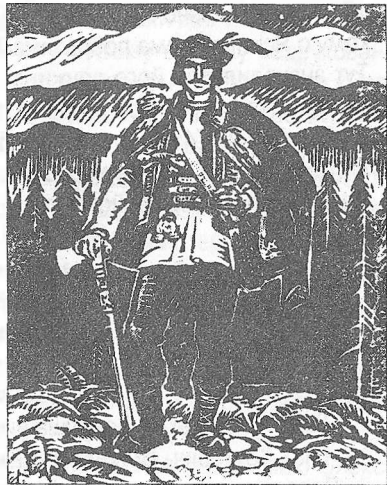
В цей час небезпека для феодалів з боку опришків значно зростає. У 1654 р. в закарпатських селах Бистрій, Лютій, Загорбі, Ставному, Ужку, Полянї та інших успішно діяли загони Ф.Фаркаша, П.Варяги, І.Сивохопа, які нападали на маєтки Другетів. У 1649 р. з Лемківщини до Ужгорода неодноразово пробиралися загони опришків для поповнення запасів зброї. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. на територіях Березького, Мараморошського і Угочанського комітатів активно діяли повстанські загони на чолі з опришківськими ватажками Іваном Пинтею, Федором Бойком, Іваном Пискливим. Діями повстанців на Ужгородщині керував Іван Беца. На Закарпатті також наводили жах на панство і опришки Івана Шугая (Сюгая). В 1703 р. із Закарпаття в Східну Галичину прибули сміливці Пинті, які брали участь у визвольній війні народних мас Угорщини.

Найбільшого розмаху опришківський рух набув у першій половині XVIII ст., коли його очолив народний герой Олекса Довбуш. В 30–40-х роках XVIII ст. все Прикарпаття, Закарпаття і Буковина палають у вогні опришківства. Можливо, що саме тоді, в загані Довбуша з'явився опришок Андрій Пилип'як, який 9 років служив у якогось Василя в селі Требушанах на Закарпатті. Наприкінці 30-х років у Довбуша активно діють закарпатці. Нам відомі імена семи опришків, які були уродженцями нашого краю – син Серичина з Ясіня, його односельчани Матвій Цюперик, Гриць Мартушуків, Круцяків, Іван з Валені, Рохників з села Будущі, Анатолій з Серби. Додамо, що в опришківські загони не приймали кого завгодно. Завдяки творчості В.В.Грабовецького ми маємо можливість ознайомитися з матеріалами судових процесів, які в свій час були зовсім невідомими для широких кіл читачів. Андрій Пилип'як на суді розповідав, що Довбуш «кот-

рого взяв, а котрий не сподобався йому з тих легінів, вибракочував і відганяв від купи». А.Пилип'яку, коли він вступав до загону Довбуша, наказано було «присягати на стрільбу, що не покине» своїх товаришів.

Базою діяльності опришків були, зрозуміло, Карпатські гори. Для них не існувало ніяких державних кордонів, вони швидко могли відірватися від погоні, і, користуючись своїм знанням місцевості сховатись на Закарпатті, Буковині, де на них завжди чекала підтримка інших загонів опришків. В 1744 р. Довбуш прийняв рішення перейти Карпати і зупинитися на Закарпатті. Чим це було викликано? «Небезпека потрапити до рук карателів, які захопили Покуття, — писав В.В.Грабовецький, — була досить реальною. Тому Олекса Довбуш вирішує перейти Карпати і зупинитися на Закарпатті, де угорські війська ще не встигли розгорнути такого широкого наступу, як польська шляхта. Своім новим опорним пунктом він не випадково обирає гори навколо с.Ясіня, адже в цих околицях було чимало знайомих, котрі при необхідності могли надати допомогу зброєю і харчами, налагодити розвідку та поповнити загін новими людьми. Звідси Олекса Довбуш весною і влітку 1744 р. розгортає свої найбільші і найвіддаленіші походи за межі галицької землі». У 1744–1745 рр. Довбуш повернувся назад на Закарпаття і вже в червні-липні вербував нових опришків. У цей час до загону вступає Василь Баюрак, наступник Довбуша».

Нерідко польська шляхта домовлялася з угорськими феодалами про ведення спільних бойових дій проти опришків. На початку вересня 1744 р., вважає В.В.Грабовецький, «на Угорщині почали переслідувати загін місцеві війська. До цього спричинилися або наступи опришків на угорську шляхту, або просто домовленість польського уряду з угорським, як це мало місце, починаючи з XVI ст. Під тиском угорських військ Олекса Довбуш знов переходить Карпати і робить далекі походи на захід Галицького Прикарпаття. Невідомо тільки, чому Баюрак на суді змовчав про ці походи восени 1744 р., заявивши, що після переходу в Чорногору під натиском угорського війська загін «не ходив вже того року на розбій». Це, правдоподібно, викликано особистими міркуваннями підсудного».

Г. Якутович. Олекса Довбуш. З книги В. Грабовецького і М. Білого „Як Довбуш карав панів“. 1960 р.

На початку зими 1744 р. Довбуш знову повернувся на Закарпаття, але не міг зупинитися в с.Ясіня у своїх знайомих, тому

що виникла загроза переслідування з боку угорського уряду. Обережний ватажок у супроводі найближчих соратників перейшов у Чорногору і там у безпечному кутку Джерджя біля потоку, серед нікому невідомої глухої полонини збудував хату-зимівку та оселився з дружиною і групою найближчих побратимів-соратників. В.В.Грабовецький наводить переконливі докази підтримки опришків Довбуша місцевим населенням: «Чим же ви в тій дебрі через зиму живилися? Хто вам доносив їсти? Чи знав хто з сусідніх сіл про ту хату в ярі?» – запитували Баюрака на суді. «Ще заки я пристав до компанії, – відповідав підсудний, – був у Довбущуків товаристві Федько, наймит угорського шляхтича Речника. Відслав давніше Довбущук на продаж по умовленій ціні всякі забрані фанти, китайки, упряж і таке інше, а відносив ті фанти Речникові його власний вівчар Івонуш Глодіян. Отже, той речник ще тоді не розрахувався з Довбущуком, був йому винен 50 маріяшів. То Довбуш пішов зі своєю компанією до Речникової кошари, забрав йому за 50 неоплачених маріяшів 50 овець, загнав їх до своєї зимівки, і тут товариші різали одну вівцю за другою і живилися тим м'ясом через зиму. Але ми мали й хліб. Довбущук, будучи раз у Ясині зі своїм сестрінцем у своєї жінки, залишив їй гроші на хліб. Вона пішла з тими грішми до Надвірної, накупила муки і пшона, набрала муку на одного коня, а пшоно на другого, і то спровадив Довбущук до нашої хати, і тим ми живилися через цілу зиму».

В.В.Грабовецький справедливо відмічає, що «діяльність Олекси Довбуша на Угорщині й Закарпатті зокрема досі не вивчена». Це стосується і останніх походів ватажка опришків. «Тільки зі зізнання Василя Баюрака відомо, що влітку 1745 р. приблизно в червні-липні ватажок перебував деякий час у закарпатському с. Ясині з двома побратимами: Павлом Орфенюком і Василем Баюраком. Тут знаходилася і його дружина... На другий день Довбуш назавжди покинув Закарпаття і перейшов на Покуття».

23 серпня 1745 р. Олекса Довбуш був смертельно поранений. Цікаво те, що він звертається до свого найближчого соратника Івана Рахівського, уродженця Закарпаття, і просить його:

*Іванку мій, ба й Рахівський,
Озьми мене по-легінськи,
Ба й віднеси в Чорногору.
Поховай ня серед бору.
Ялиночку прирубайте,
Моє тіло прикривайте.*

Діяльність Олекси Довбуша високо оцінювали Юрій Федькович, Іван Франко, Гнат Хоткевич, Володимир Гжицький. Великий Каменярь, зокрема, писав: «...Перед ким дрожали смілі і сильні, корились горді? Перед Довбушем! На кого надіялися слабії, бідніі і утиснені? На Довбуша! Хто був красою наших гір, начальником наших легінів? Довбуш!».

Народ не забув свого героя. «Через усе Прикарпаття, — писав В.В.Грабовецький, — над Прутом і Черемошем, над Бистрицею, Рибницею в Чорногорі, на Закарпатті в околицях Рахівщини, Ужоцького перевалу і буковинських горах, — скрізь, де вода, сонце і вітри залишили на камені чи скелі свої сліди, народ пов'язує їх з іменем Довбуша».

Танець карпатських опришків. З гравюри 1794 р.

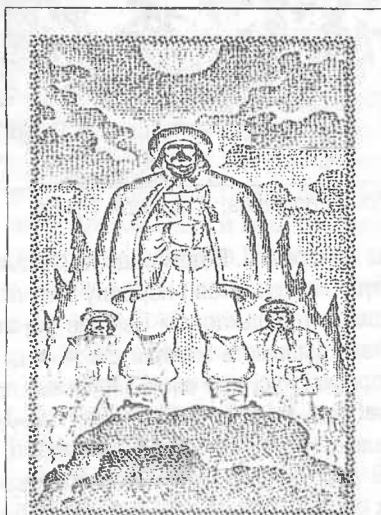
Пам'ятають Довбуша на Закарпатті. Відомо, що Ю.Федькович, готуючи до друку свою баладу «Довбуш», використав і народну творчість Закарпаття. Ще в студентські роки зацікавився фольклором і зібрав чимало пісень про опришків Я.Головацький. Ця його діяльність завершується виданням збірника «Народні пісні Галицької і Угорської Русі», де є чимало пісень про опришків, у тому числі кілька балад про Довбуша. У 1842–1843 рр. Іван Вагилевич опублікував свої спостереження з подорожі по Галичині й Закарпатті. В угорському журналі «Етнографія» за 1908 р. у п'ятому випуску надруковано статтю Т.Легоцького про Довбуша. Одним із героїв роману В.Гжицького «Довбуш» виступає Іван з Рахова. Драматурги Макаренко і Дубовик написали п'єсу «Олекса Довбуш», в якій показали, як підтримували Довбуша на Закарпатті.

Образ Олекси Довбуша знайшов відображення в образотворчому мистецтві закарпатських художників. У Великому Березному славиться своїми творами з коріння дерева народний умілець І.Барна, котрого за майстерність називають «гірським чарівником». Він виконав барельєф «Олекса Довбуш»: ватажок, спершись рукою на топірець, стоїть на скелі і задумливо дивиться вдалечінь. Цікава також робота ужгородського художника М.Поповича «Олекса Довбуш», виконана на дереві. Обробкою народної пісні про Довбуша «Ой попід гай зелененький» займалося багато композиторів. Найбільш вдало її обробив закарпатський композитор Задор Кость-Милославський на основі двох варіантів народних мелодій із закарпатського села Ясіня, яке було головною опорою Олекси Довбуша у 1744–1745 рр.

Із смертю Олекси Довбуша опришківський рух не припинився. Його справу продовжили Василь Баюрак та Іван Бойчук. Вони теж не припиняли зв'язки із

Закарпаття. Відомо, що в 1750 р. Баюрак зі своїм загonom напав на багатого орендара в Нямці на Угорщині й захопив у нього 1300 червінців. В нього було багато друзів-закарпатців, та й місцеве населення його підтримувало. Іван Бойчук головним місцем свого перебування обрав село Ясіня на Закарпатті. Звідти він робив сміливі напади й на окремі прикарпатські міста Коломию, Бولهxів. Після взяття останнього, опришки в 1750 р. знову повернулися на Закарпаття.

На початку ХІХ ст. рух опришків на Закарпатті посилювався. Великі загопи їх діяли під керівництвом С.Товта і І.Кокoша в Ужанській долині. Наприкінці 40-х років ХІХ ст. на Мараморощині діяли бунтарі, очолювані І.Паляничем, уродженцем с.Іза. «Опришки руйнували панські садиби, палили корчми, знищували документи про кріпосні повинності» – писав історик Ф.Стеблій.

ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ

НАРОДНІ ГЕРОЇ
ІВАН ПИСКЛИВИЙ І СТЕПАН ПИНТЯ

Обкладинка книги В. Грабовецького
про народних героїв Прикарпаття і
Закарпаття Івана Пискливого і
Степана Пинтю

Активно діяли і опришки із загону Івана Волошука та Івана Вередюка. Загін спочатку був невеликий, в ньому було всього 8 чоловік, а потім зріс на 17 за рахунок вихідців із Закарпаття. Розпочавши свою діяльність весною 1845 р., вони протягом семи тижнів учинили 16 нападів, з них 4 було здійснено в с.Ясіня. Деякий час опришки змушені були опісля переховуватись, бо знову посилювались каральні акції феодалів. Однак в 70-х роках ХІХ ст. відновив опришківські дії останній ватажок Микола Драгирук, або, як його називали, Бордюк. Його також незабаром спіймали, судили і повісили в 1878 р. Так припинив своє існування рух карпатських опришків. Він зародився на початку ХVІ ст. і наводив жах на панів аж до 70-х років ХІХ ст.

Запорізькі козаки і Закарпаття

В.В.Грабовецький неодноразово у своїх працях піднімав проблему «Запорізькі козаки і Закарпаття». Найповніше свої думки він виклав на сторінках моно-

Академік Володимир Грабовецький — визначний історик України

графії «Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.» (1972). В тій чи іншій мірі дана проблематика знайшла своє відображення в книзі В.В.Грабовецького «Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис» (1982), а також в численних наукових статтях про запорізьких козаків.

Вперше запорізькі козаки з'явилися на Закарпатті в 1616 р. Того року, відзначають автори колективної монографії «Нариси історії Закарпаття», «загін козаків чисельністю кілька тисяч чоловік пройшов через Закарпаття і під Кошице розгромив армію трансільванських феодалів. Козаки вступали в контакт з русинським населенням, декотрих залучали до своїх рядів, їх загопи нападали на маєтки окремих магнатів, сприяли піднесенню антифеодальної боротьби народних мас. Спількування з козаками, які розмовляли з селянами на зрозумілій їм мові і були однієї з ними віри, вселяло надію, що за Карпатами живуть брати, які допоможуть їм у боротьбі проти соціального та національного гноблення. Королівська адміністрація, характеризуючи перебування козаків у Закарпатті, писала: «Тільки того треба боятися, що до козаків приєднуються їх одновірці і піддани Другета – верховинські руснаки, які і без того ненавидять своїх панів».

Вдруге козацькі загопи з'явилися на Закарпатті в 1619 р. З цього приводу відомий зарубіжний дослідник О.Баран опублікував статтю «Козаки на Закарпатті в 1619 році». Угорський магнат Юрій Гомонай-Другет вів тоді гостру боротьбу з семигородським князем Габором Бетленом і вирішив використати найманців – запорізьких козаків. «Юрій Ракоці, військовий комендант окупованої Мадярщини, – писав О.Баран, – довідавшись про приготування Гомоная, відразу писав до Бетлена про небезпеку козацького нападу. Але Бетлен в тому часі не вірив, що Гомонай міг нагромадити таку кількість найманих військ, з якими міг напасти на Семигород. Відписав Ракоцієві, що це тільки панікерські плітки і ними не варто перейматися». Однак Гомонай вже 27 жовтня вирушив з великим військом у бік Карпат, а 30 жовтня перейшов кордон. Козацьке військо нараховувало близько 10 тисяч чоловік, тим часом як Ракоці мав не більше 4 тисяч гайдуків. Спроби відтіснити козаків нічого не дали, за якусь мить семигородсько-угорське військо, охоплене панікою, почало втікати. «Перемога козаків була повна, – пише О. Баран, – тим більше, що козаки, переслідуючи утікачів, зробили вбитими коло двох тисяч вояків Ракоція, а між ними й багато офіцерів». 30 листопада військо козаків уже стояло біля Кошице, однак брама міста була закрита. Дізнавшись про те, що Ракоці підходить з підкріпленням, Гомонай із своїми козаками пішов у напрямку Пряшева. Тут ситуація була аналогічною, та найгірше полягало в тому, що казна Гомоная спорожніла і він уже не мав чим платити козакам. Останні, незадоволені таким станом справ, організували бунт, скинули полковника Рогавського і натомість обрали Адама Липського.

Новий отаман прийняв рішення покинути Гомонаю і повернутися в Польщу. Через деякий час це зробив і Гомонай, боячись репресій з боку Ракоці і Бетлена.

Як же зустрічали закарпатські русини козацьке військо? О. Баран писав: «Північна територія Мадярщини між Спішом і Ужанським комітатом була заселена здебільшого карпатськими українцями, а від них на південь також і словаками. Мадяр тут не було. Але вони тримали все в руках. Шляхта та державна адміністрація були здебільшого мадяри, а українці та словаки до 80% були кріпаками. Ці карпато-українські кріпаки дуже втішилися, коли побачили війська українських козаків, що ганяли за мадярськими панами та їхніми гайдучаками». Необхідно погодитися з думкою відомого дослідника, що цей «національний підйом був дуже сильний і яки був засягнув такі східні українські комітати, як Берег, Угоча та Мараморош, то хто знає, чи не викликав був свого роду «Хмельниччину» на українським Закарпатті». Безперечно, що ця подія «поглибила зв'язки між закарпатцями та українцями з-поза Карпат».

У 1648 р. почалася народно-визвольна війна українського народу проти панської Польщі, про яку швидко стає відомо на Закарпатті. Про це свідчить запис, зроблений на рукописі Євангелія в 1648 р. у Великих Ком'ятах: «По смерті великого короля польського Владислава извоєвали козаки Польщу. Почали ляхов истинати і гнати їх від ріки Дніпра до славного города Києва і звідти аж до Вісли. Старшому козакові було ім'я Хміль».

Після успішного для Б. Хмельницького завершення битв під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями козацьке військо підійшло до Львова. В. В. Грабовецький писав, що «перебуваючи під Львовом, Хмельницький пожавив дипломатичні відносини з Молдавією й Угорщиною і особисто почав переговори з семигородським воеводою Ракоцієм. Він надсилав до гетьмана під Львів своїх послів». Мемуарист Голінський пише, що «шляхті вдалося перехопити послів Ракоція в Галичині. Річ Посполита, боячись з'єднання угорців з козаками, робила все, щоб не допустити до Хмельницького угорських послів». Але цей же Голінський далі пише, що в грудні 1648 р. Хмельницький «радо прийняв секретне посольство» Ракоці під Львовом і після переговорів «наказав провести його за Львів двом тисячам козаків».

Думки, висловлені В. В. Грабовецьким, підтверджуються джерелами і працями вітчизняних істориків. Що стосується листування між Богданом Хмельницьким і Юрієм Ракоці II, то перший лист українського гетьмана до трансільванського князя датується 7 листопада 1648 р. В ньому Хмельницький писав: «... наша думка і переконання говорить, що ти майбутній наш пан і надійний опікун, тому що весь польський народ проти нас ворожнечею і гнівом проинявся, ось чому від усієї нашої душі і серця ми одностайно бажаємо мати свою найсвітлішу високість опікуном і королем Польщі, нашої батьківщини... Наші послы, яких ми обрали з нашого війська і посилаємо до твоєї високості, розкажуть про цю

справу твоєї високості для кращої і яснішої бесіди та порозуміння усно, ґрунтовно і дуже точно. Ласкаво просимо дати повну віру всіх їм словам».

Таким чином, відносини між Хмельницьким і Юрієм Ракоці були встановлені ще до грудня 1648 р. За наказом запорізького гетьмана кількатисячний козацький полк провів посольство Ракоці до самого Мукачева. Не викликає жодного сумніву, що поява козаків на Закарпатті впливала на українське населення, вселяла надію на визволення. Однак, ще напередодні відправлення посольства в Угорщину козаки побували на Закарпатті. Микола Лелекач у своїй змістовній праці «Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст.» писав, що вони проникали в Березьку та Ужанську жупи і завдавали угорським феодалам великої шкоди, руйнували їх маєтки.

З цього часу відносини між Хмельницьким і Ракоці не припинялися ні на мить. 10 лютого 1649 р. гетьман пише Ракоці листа, в якому викладає плани спільних дій проти Польщі. Хмельницький повідомляє: «Хоч ясновельможний гетьман з усіма військами, як запорізькими, так і татарськими, знову виступить проти поляків, він, однак, хоче, щоб було визначено час, коли ясновельможний гетьман, найясніші князі Трансильванії і ясновельможний князь Радзівіла – кожний із свого боку, з усіма своїми силами – вторгнуться в Польщу і виконають свій намір». 4 травня 1649 р. Хмельницький повідомляє трансильванського князя Сигізмунда Ракоці про мир і дружбу з молдавським воєводою. У лютому 1653 р. Хмельницького відвідав посланник Ракоці Степан Люц, який підтвердив наміри трансильванського князя бути в дружбі з козаками.

Документи свідчать, що козацьке військо неодноразово переходило Карпати. Якими шляхами воно йшло? На це питання намагався відповісти В.В.Грабовецький. Він писав: «У джерелах ми не знаходимо відповіді на запитання, через Сколівський чи Ужоцький перевали проходило козацьке військо з послами на Закарпаття. Але відомо, що на своєму шляху козаки громили як польську шляхту, так і угорських феодалів на Закарпатті, в околицях Ужгорода, Мукачева. Ужгородські власті доповідали 2 грудня 1648 р. німецькому імператорові Фердинандові III, що «козаки з татарами напали на Угорщину і пустошать все біля Унгвару (Ужгорода)». У фонді Оссолінських Львівської державної наукової бібліотеки НАН України В.В.Грабовецький відшукав листа від українського воєводи про велику шкоду, заподіяну козаками магнатам.

Дипломатичні відносини Богдана Хмельницького з Юрієм Ракоці мали певні результати. Так, зокрема, у квітні 1651 р. угорський посол повідомляє гетьмана, що Юрій Ракоці виставить 60 000 війська на краківському напрямку. Таким чином, готувався широкий похід на Річ Посполиту, який би мав поставити її на коліна. Добросусідськими й далі залишалися відносини Хмельницького з молдавським господарем Василем Лупулом. Однак незабаром виникли непорозуміння між Ракоці та Лупулом, які не могли не вплинути на відносини з Україною.

Богдан Хмельницький не припиняв відносин із трансільванським князем і після укладення договору про військовий союз із Росією у 1654 р. Переконавшись, що цар грубо порушує основні статті договору, Хмельницький вирішив шукати інших союзників і зберегти дружні відносини з Молдавією та Угорщиною. Б.Хмельницький не тільки чекав допомоги від Ракоці, він неодноразово вислав йому війська на допомогу. Так, 31 грудня 1656 р. він видав Універсал про висилку на допомогу Юрію Ракоці козацького війська, їм було наказано, «жеби се злучили з войсками князя». На жаль, союз Хмельницького з Ракоці та шведським королем не увінчався успіхом. «Весною 1657 р., – писав М. Грушевський, – він і зачав війну з Польщею на спільку з Швецією й Ракоцієм, а проти волі Москви. Так мала злука України з Москвою розірватись. Але в війні козакам не пощастило, в війську прокинувся непослух. Хмельницький і без того хворий, а ся прикрість більше його розстроїла, і він вмер 27 липня 1657 р., лишивши справи непорішеними». У 1657 р. Ракоці теж зазнав невдачі – він втратив трон Трансільванії. Цим скористалися поляки, які напали на Закарпаття. Вони «грабували села і міста Закарпаття, – говорить в «Нарисах історії Закарпаття». – Особливо потерпіли міста Мукачево, Берегове, села Ракошино, Чинадієво, Підгоряни, Хуст, Вишково – всього близько 300 населених пунктів. Найбільше потерпіли селяни, які співчували козацтву, чекали його допомоги...».

Нещодавно український історик з Дніпропетровська Ю.Мицик відшукав нові документи, які свідчать про появу козаків на Закарпатті в 1684 р. Дослідник, оперуючи матеріалами фонду «Архів Замойських», відзначив: «У виявленій нами урядовій інструкції для польських дипломатів є і додаток, що стосується відправи українських дипломатів. У його 6-му пункті йдеться про видачу грошей на провіант у дорозі козакам з Унгвару, як тоді на угорський лад називався Ужгород, котрих очолював якийсь Заболоцький... Ще нижче дописано пізніше: «А.Могила», що, можливо, засвідчує те, що осаул з Ужгорода та А.Могила, який був гетьманом Правобережної України у 1684–1686 рр., є одна і та ж особа».

Таким чином, на Закарпатті добре знали про існування запорізького козацтва. Мало того, закарпатці неодноразово з ними спілкувалися, підтримували їх. Особливо похвалилися відносини між козаками і політичними діячами краю під час народно-визвольної війни 1648–1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького. Велика заслуга в тому, що ми дізналися багато нового з приводу цього належить відомому історичному В.В.Грабовецькому.

Висновки

Академік Володимир Васильович Грабовецький справедливо вважається одним із найбільш відомих дослідників історії України періоду феодалізму. Протя-

гом своєї багаторічної наукової діяльності він видав понад 1000 праць з різних проблем вітчизняної історії. Немаловажну роль в процесі становлення вченого відіграв його вчитель, видатний український історик академік І.П.Крип'якевич. Під його керівництвом В.В.Грабовецький пройшов шлях від молодшого наукового співробітника до доктора історичних наук.

В працях В.В.Грабовецького знайшли глибоке і всебічне відображення питання соціально-економічного, політичного і культурного розвитку, антифеодальна боротьба трудящих мас України, зокрема, західноукраїнських земель в XIII–XIX ст. Саме західноукраїнський регіон знаходиться в центрі уваги В.В.Грабовецького.

Серед праць історика заслуговують особливої уваги фундаментальні дослідження «Нариси історії Прикарпаття» (вийшло шість томів), «Народний герой Олекса Довбуш», «Олекса Довбуш (1700–1745)», «Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX століть», «Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис», «Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст.», «Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.», «Селянське повстання на Прикарпатті 1490–1492 рр. під проводом Мухи», «Вірменські поселення XIII–XVIII ст.» та багато інших. В них глибоко проаналізовано соціально-економічне і правове становище селян і міщан західноукраїнських земель, доведено, що посилення феодально-кріпосницького гніту приводило до масових повстань, зумовило виникнення опришківського руху. В.В.Грабовецький першим у вітчизняній історіографії дослідив це унікальне в нашій історії явище, прослідкувавши його еволюцію з XVI до кінця 70-х років XIX ст. Він, знову ж таки, першим з українських істориків найбільш повно описав життя і антикріпосницьку діяльність Олекси Довбуша, Василя Баюрака, Івана Бойчука, Семена і Гната Височанів та багатьох інших.

Понад 50 наукових праць В.В.Грабовецький присвятив історії запорізького козацтва та найвидатніших його представників. У своїх роботах вчений відобразив вплив народно-визвольної війни 1648–1654 років під проводом Богдана Хмельницького на західноукраїнські землі.

В.В.Грабовецьким найкраще у вітчизняній історіографії досліджено історію виникнення і діяльності вірменських поселень на Україні взагалі та Прикарпатті зокрема. Це також стосується дослідження ним прикарпатських міст і містечок. Не мають аналогів такі його монографії, як «Історія Коломиї», «Історія Калуша», «Історія Печеніжина», «Уторопи» та ряд інших.

Значне місце в працях В.В.Грабовецького посідають питання історії Закарпаття, які умовно можна звести до таких основних проблем: Закарпаття в XIII–XIX ст., соціально-економічне, політичне і культурне становище закарпатських гуцулів. Закарпатська Гуцульщина в XIX – на початку XX століття; діяльність карпатських опришків на Закарпатті, зв'язки місцевого населення з опришка-

ми; вплив народно-визвольної війни 1648–1654 рр. на Закарпаття, запорізькі козаки на Закарпатті.

Із вищеназваного випливає, що в працях академіка В.В.Грабовецького міститься величезний фактичний матеріал, який дозволяє нам глибше зрозуміти історію України періоду феодалізму і зародження капіталістичних відносин, зрозуміти причини і наслідки антифеодальних рухів, зокрема, національні революції середини XVII століття під проводом українського гетьмана Богдана Хмельницького.

VIII. Володимир Грабовецький з думою про Україну (Автобіографічні замітки. Спогади)

*А час пливе, пливе,
І все з собою забирає
Лиш пам'ять нашу про віки
У серці нашим залишає.*
Володимир Грабовецький.

1. Моє дитинство

Моє дитинство, як і тисячі інших, почалося у важке лихоліття, в період панування на галицьких землях довоєнної Польщі.

Покутський край – складова частина Галичини – після захоплення її Польщею (1919 р.) став колоніальним додатком польської корони. Сюди насунуло багато осадників – колишніх легіонерів Пілсудського, Галлера та інших чиновників, католицького духовенства тощо.

Захопивши кращі землі та опираючись на місцевий нововстановлений адміністративний апарат, іноземне панство всевладно панувало у поневоленому галицькому краю в 30-х роках XX століття. Галицьке селянство, розорене війною, переходом австро-польсько-румунських військ, в переважній більшості опинилося в жалюгідному становищі, особливо убогі й обезземелені категорії селян.

З такого середовища, з найбіднішої селянської верстви походив мій рід Грабовецьких. За переказами батька і діда мій рід походив з давніх княжих часів з невеличкого гірського села Грабовець, що розташоване на Богородчанщині. Від назви села і пішли наші прізвища Грабовецьких. Якось я відвідав це село і побачив ті місця, де колись в далекому минулому розростався наш рід. Село як